

פרק י"ד

אמצעי התשלום, האשראי והמוסדות הבנקאיים

1. קווים עיקריים להתפתחות מערכת הכספים

לאחר האטה בשנת 1959 גברה ההתרחבות המוניטארית בשנת 1960 במידה ניכרת; עלייה בולטת חלה הן בשיעור הגידול של כלל הנכסים הכספיים שבידי הציבור² והן בזה של אמצעי התשלום.

הנכסים הכספיים שבידי הציבור גדלו ב־314 מיליון ל"י — גידול של 28 אחוזים בקירוב — לעומת 188 מיליון ל"י — 21 אחוזים — ב־1959. גידול הפקדונות הפחות נזילים של הציבור במוסדות הבנקאיים נמשך בקצב מהיר גם ב־1960, וביטל בכך חלק ניכר מהשפעת מקורות ההתרחבות על אמצעי התשלום; אולם שיעור הגידול של פקדונות אלה היה נמוך מאשר ב־1959³, וההתרחבות המוניטארית השתקפה באופן יחסי במידה רבה יותר בגידול אמצעי התשלום; בשנת 1959 היווה גידול אמצעי התשלום 35 אחוזים בלבד מכלל התוספת לנכסים הכספיים, ואילו ב־1960 עלה משקלו ל־49 אחוזים. הפקדונות הפחות נזילים גדלו באותה שנה ב־160 מיליון ל"י ואמצעי התשלום — ב־154 מיליון ל"י, לעומת גידול של 122 מיליון ל"י בפקדונות הפחות נזילים ושל 66 מיליון ל"י בלבד באמצעי התשלום ב־1959.

הסכום הממוצע של אמצעי התשלום גדל בשנת 1960 ב־100 מיליון ל"י. או ב־13.7 אחוזים, לעומת 81 מיליון ל"י או 12.5 אחוזים בשנת 1959. באותה תקופה חלה ירידה בשיעור הגידול של התוצר הלאומי הגולמי במחירים קבועים — מ־12 אחוזים ב־1959 ל־8 אחוזים בלבד ב־1960 — ושל סך המקורות לשימוש במשק⁴ — מ־10 ל־7 אחוזים. הורמת אמצעי תשלום נוספים בשיעור גבוה במידה ניכרת מזה של תוספת הסחורות והשירותים מהייצור המקומי הביאה ליצירת לחץ לעליית מחירים ולהגדלת היבוא. רמת המחירים הכללית עלתה ב־3 אחוזים לעומת 2 אחוזים, בקירוב, ב־1959, ואילו יבוא הסחורות והשירותים גדל ב־15 אחוזים, בקירוב, לעומת 6 אחוזים בלבד ב־1959⁵. יש להניח, כי לולא יבוא מוגבר זה היתה עליית המחירים מגיעה לממדים גדולים יותר⁶.

¹ בדו"ח זה הוצא. בנק החקלאות לישראל מגדר המוסדות הבנקאיים והועבר לפרק "המוסדות הכספיים" המופיע בדו"ח זה לראשונה והכולל, בין היתר, גם את הבנקים להשקעות. כדי לאפשר השוואות עם שנים קודמות על בסיס שווה תוקנו אחורנית כל הסדרות בפרק זה, שכללו את בנק החקלאות.

² בפרק זה מוגדרים הנכסים הכספיים שבידי הציבור ככלל אמצעי התשלום והפקדונות הפחות נזילים של הציבור במוסדות הבנקאיים.

³ עלייה של 39.7 אחוזים בשנת 1960 לעומת 43.4 אחוזים ב־1959.

⁴ התוצר הלאומי הגולמי בחוספת עודף היבוא.

⁵ וזאת למרות שיעור גידול גבוה יותר של התוצר הלאומי בשנת 1959.

⁶ מחירי שירותים ומוצרים מקומיים, שאין להם יבוא מתחרה, עלו בשיעור גבוה יותר מאשר רמת המחירים הכללית.

לוח י"ד-1

גידול הנכסים הכספיים שבידי הציבור, לפי המקורות והמרכיבים, 1954 עד 1960 *

(מסוף שנה לסוף שנה)

הגידול באחוזים						הגידול במיליוני ל"י						
1960	1959	1958	1957	1956	1955	1960	1959	1958	1957	1956	1955	
ה מקורות												
64.1	51.6	75.0	-14.7	14.2	23.2	174.3	92.6	76.9	-17.6	14.9	19.8	צבירת יתרות מטבע חוץ
27.4	24.8	19.1	21.0	15.6	10.2	139.1	101.0	65.1	59.3	38.1	22.5	הרחבת אשראי לציבור
-1.1	1.4	12.5	20.5	31.7	28.6	-4.1	5.1	39.6	54.0	63.3	44.4	הרחבת אשראי לממשלה
425.0	-89.7	-49.7	-10.9	-19.8	6.9	3.4	-7.0	-7.7	-1.9	-4.3	1.4	השינוי ביתרות במעבר**
10.6	-28.7	42.2	40.6	9.8	-10.3	1.3	-3.9	4.1	5.6	1.9	-2.2	חשבוניות אחרים נטו
27.8	20.0	23.3	15.0	20.7	18.5	314.0	187.8	178.0	99.4	113.9	85.9	סך כל המקורות
ה מרכיבים												
21.3	10.0	14.5	11.4	23.3	20.4	154.3	66.0	83.7	58.9	97.6	71.2	אמצעי תשלום
39.7	43.4	50.5	27.7	12.6	12.8	159.7	121.8	94.3	40.5	16.3	14.7	פקדונות פחות נזילים
27.8	20.0	23.3	15.0	20.7	18.5	314.0	187.8	178.0	99.4	113.9	85.9	סך כל הנכסים הכספיים

* להוציא את בנק החקלאות לישראל.
** מספרים מתוקנים.

אולם לא כל הגידול באמצעי התשלום מצא לו ביטוי בהגדלת הביקוש האפקטיבי; יש סימנים לעליית-מה במחירי-המחזור הממוצע של הציבור להחזקת יתרות נזילות בשנת 1960, או בלשון אחרת, לירידת-מה במהירות המחזור הממוצע של אמצעי התשלום.¹ הנטייה הגוברת להחזקת יתרות נזילות ביטלה חלק מהשפעתו של גידול אמצעי התשלום על ההכנסות הכספיות והביקוש לסחורות ולשירותים, ויש בה משום הסבר חלקי לכך, שהעלייה ברמת המחירים ובגירעון השוטף היתה קטנה, מכפי שניתן לצפות על-יסוד שיעורי הגידול של אמצעי התשלום.

אפשר, איפוא, לסכם ולומר, שבניגוד לשנת 1959, שהיתה שנה של שיפור במאזן התשלומים ויציבות מחירים רבה יותר גם יחד, חרגה ההתרחבות המוניטארית בשנת 1960 מן הרצוי. שוב הוכח, שלא מחסור בנזילות מעכב כיום את החשת גידול התפוקה, אלא גורמים השייכים לתחום הריאלי. ההתרחבות המוניטארית המואצת של שנת 1960 לא החישה את גידול התוצר הלאומי, אך לעומת זאת מצאה לה ביטוי בעליית ההכנסות הכספיות ובהגדלה מהירה של היבוא.

בשנים האחרונות קשור מנגנון ההתרחבות המוניטארית במידה מכרעת בצבירה המהירה של יתרות מטבע חוץ. לאחרונה ננקטו צעדים המכוונים לעודד אי המרה, אולם חלק ניכר מתוספת היתרות עדיין מומר במטבע מקומי ומגדיל במישרין את כמות אמצעי התשלום ואת הביקוש הכולל במשק. יתר על כן, מרבית סכומי ההמרה מופקדים במוסדות הבנקאיים, ובכך הם מגדילים את כמות הנכסים הנזילים שבידיהם ומאפשרים להם להרחיב את האשראי, ולהגדיל הגדלה נוספת את כמות אמצעי התשלום. הגורם היחיד, המגביל תהליך ההתרחבות זה, הן הוראות הנזילות, המחייבות את המוסדות הבנקאיים להחזיק נכסים נזילים בשיעור מסויים ביחס לפקדונות. אולם בשל הגידול המהיר בנכסים הנזילים בשנת 1960 לא היה בשיעורי הנזילות הנדרשים כדי למנוע הרחבה של האשראי בהיקף נרחב.² בתנאים של עודף ביקוש לאשראי בנקאי בשער הריבית החוקי הקיים אין המוסדות הבנקאיים נוטים להחזיק עודפי נכסים נזילים, והם מרחיבים את האשראי עד קצה גבול המותר במסגרת הוראות הנזילות הקיימות. בנסיבות ששררו היה מקום להגדיל את שיעורי הנזילות כבר ב-1960, אולם בשל הנוהל החוקי הממושך לא ניתן לבצע שינוי זה אלא בראשית 1961.

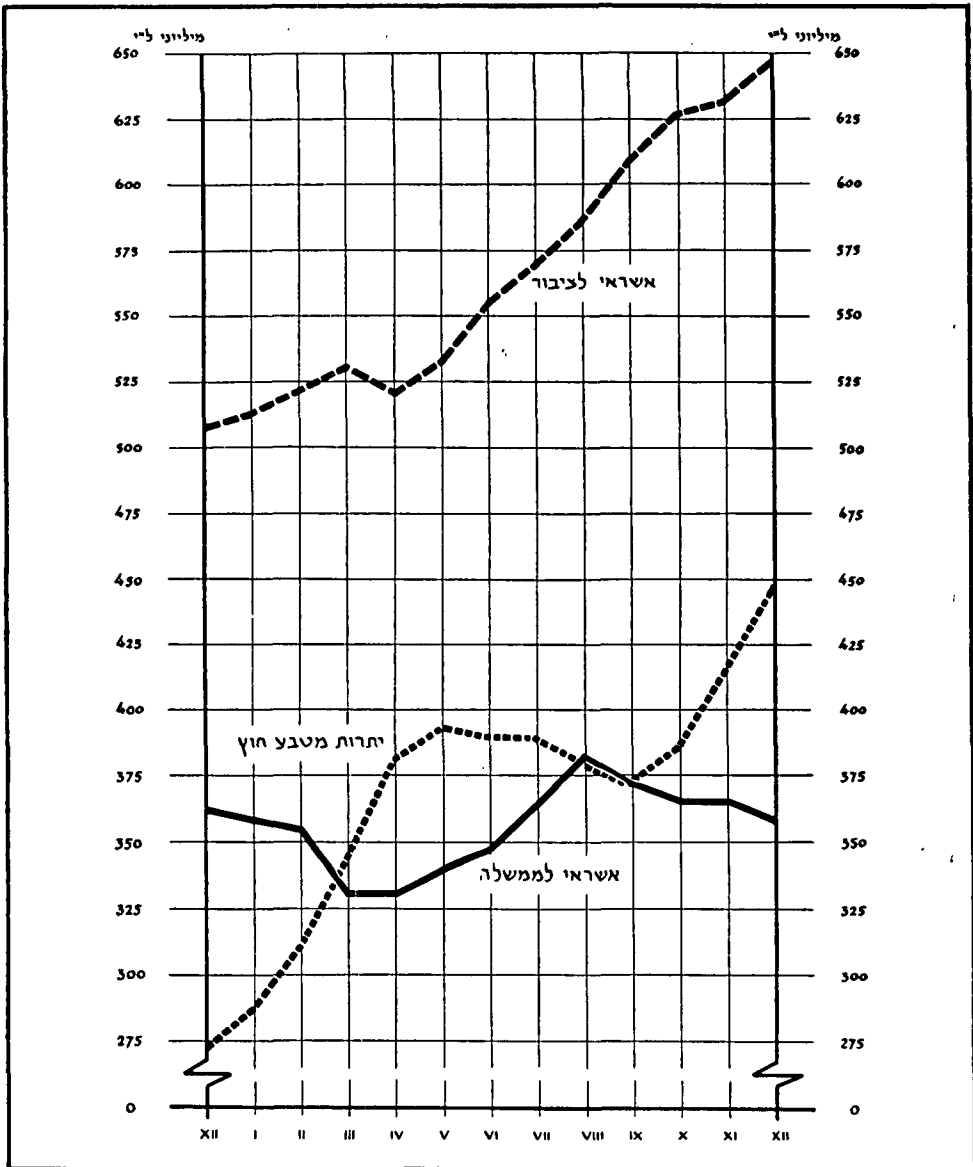
בשנת 1960 עמדו עדיין בתוקפן ההוראות המגבילות את נפח האשראי לרמה של נובמבר 1953 (בתוספת הרחבות מסויימות, שאושרו לאחר מכן). להלכה אפשרו הוראות אלה למנוע גידול מהיר של האשראי; אולם לאחר כניסת הוראות הנזילות הקיימות לתוקפן, בסוף ינואר 1958, נועד, למעשה, להוראות הנפח תפקיד של מכשיר להכוונה איכותית בלבד; במידה שעמדו לרשות המוסדות הבנקאיים עודפי נכסים נזילים, נהג בנק ישראל לשחרר מהגבלות הנפח הלוואות, שכוונו באישורו למטרות בעלות עדיפות מבחינת המשק הלאומי. אולם באין בידי בנק ישראל אפשרות חוקית להטלת סנקציות ישירות על עבירות על הוראות הנפח, בדומה לקנסות הכספיים המוטלים על עבירות על הוראות הנזילות, נמצאו מוסדות בנקאיים, שלא תמיד הקפידו על קבלת אישור לשיחרור מנפח. עם העלאת שיעורי הנזילות בסוף מארס 1961 מ-58 אחוזים ל-62 אחוזים, והגדלת השיחרורים מנזילות לאשראי מכון ממכסימום של 20 אחוזים למכסימום של 22 אחוזים³ בוטלו הוראות הנפח לחלוטין. שיעורי הנזילות נעשו עתה להלכה ולמעשה למכשיר

¹ ראה לוח י"ד.

² פירוט הוראות הנזילות הובא בדו"ח בנק ישראל 1957. שיעור הנכסים הנזילים, שיש להחזיקם כנגד פקדונות במטבע ישראלי, החייבים בנזילות, הוא 58 אחוזים. נגיד בנק ישראל מוסמך לקבוע את סכום ההלוואות שמוסד בנקאי רשאי לתת בהכונות בנק ישראל, ולהפחית סכום מהנכסים הנזילים, שעליו להחזיק. בהודעה מיום 12 בדצמבר 1957 קבע הנגיד, כי סכום זה לא יעלה על 20 אחוזים מסך הפקדונות החייבים בנזילות. מכאן, ששיעור הנזילות המינימלי הנדרש יכול לרדת, בפועל, עד ל-38 אחוזים.

³ משמעם של שינויים אלה הוא, ששיעור הנזילות המינימלי לגבי הפקדונות, החייבים בנזילות במטבע ישראלי, יכול לרדת עד 40 אחוזים במקום 38 אחוזים לפני כן.

מקורות הגידול העיקריים של הנכסים הכספיים שבידי הציבור, 1960

הפיקוח היחיד על הרחבת האשראי, ודבר זה מחייב אפשרות של גמישות רבה יותר מבעבר לגבי הפעלתו של מכשיר זה.

מבחינת מקורות ההתרחבות המוניטארית יש לציין את הירידה הקלה, שחלה באשראי הבנקאי לממשלה, בין סוף 1959 לסוף 1960 פחת חוב הממשלה למערכת הבנקאות ב-4 מיליון ל"י. גורם זה, שבשנים 1955 עד 1957 היווה מקור ליותר מ-50 אחוזים מכלל ההתרחבות המוניטארית, לא

היה עוד בשנת 1960 בבחינת גורם ישיר להתרחבות. אולם נראה, כי בעקיפין, אמנם, הביאו פעולות הממשלה להגדלת הביקוש לאשראי מצד הציבור; שכן גדלו ההתחייבויות של הממשלה לספקים, קבלנים וגופים שונים, ואלה מצידם הגבירו את לחצם על המוסדות הבנקאיים לשם מימון פעולותיהם, אף כי במידה פחותה בהרבה מאשר אשתקד.¹

לוח י"ד-2

הרכב גידול הנכסים הכספיים שבידי הציבור, לפי מקורות והמרכיבים, 1954 עד 1960*

(אחוזים)

(מסוף שנה לסוף שנה)

1960	1959	1958	1957	1956	1955	
ה מקורות						
55.5	49.3	43.2	-17.7	13.1	23.1	צבירת יתרות מטבע חוץ
44.3	53.8	36.6	59.7	33.4	26.2	הרחבת אשראי לציבור
-1.3	2.7	22.2	54.3	55.6	51.7	הרחבת אשראי לממשלה
1.1	-3.7	-4.3	-1.9	-3.8	1.6	השינוי ביתרות במעבר
0.4	-2.1	2.3	5.6	1.7	-2.6	חשבונות אחרים נטו
100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	סך כל המקורות
ה מרכיבים						
49.1	35.1	47.0	59.3	85.7	82.9	אמצעי תשלום
50.9	64.9	53.0	40.7	14.3	17.1	פקדונות פחות נזילים
100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	סך כל הנכסים הכספיים

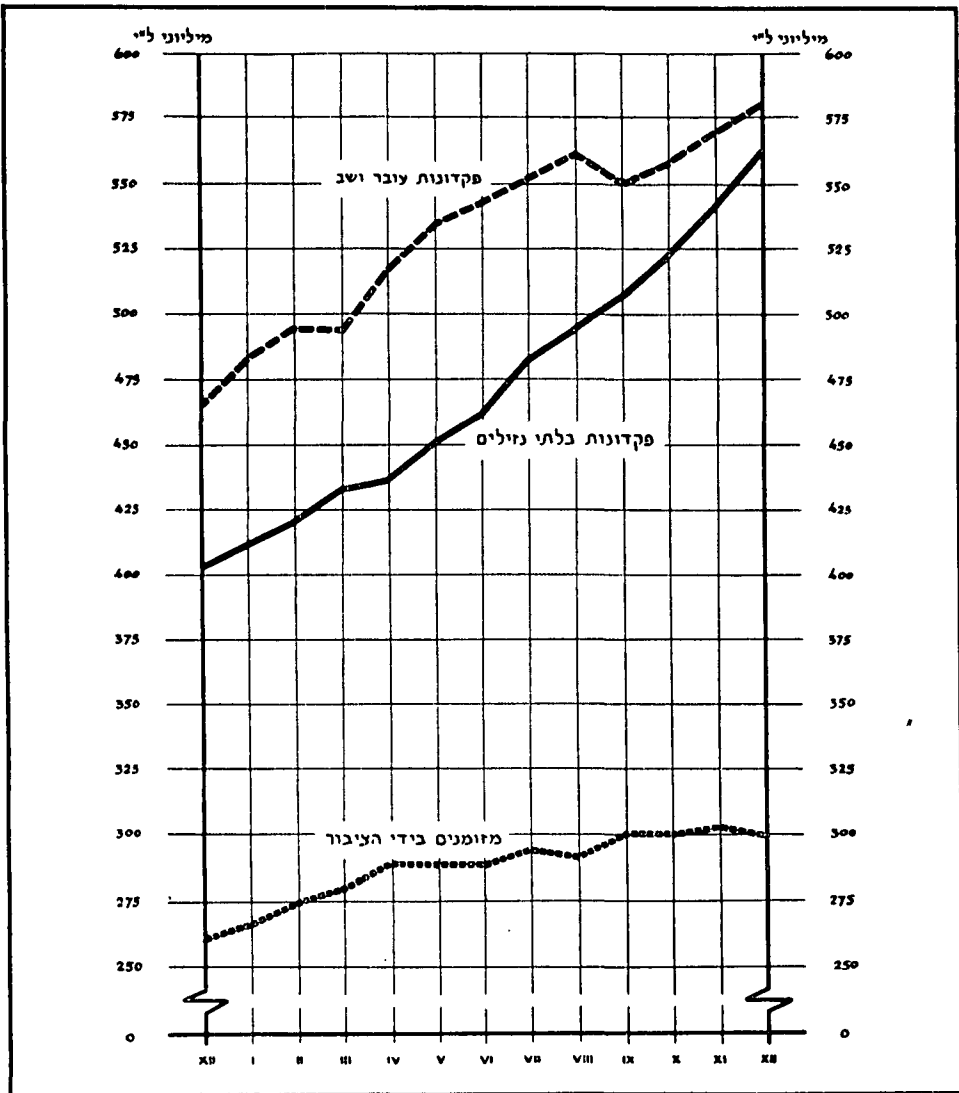
* להוציא את בנק החקלאות לישראל.

לעומת זאת חלה עלייה בולטת בשיעור צבירת יתרות מטבע חוץ במערכת הבנקאות וכן בהרחבת האשראי הבנקאי לציבור. בשנת 1960 נהפכה צבירת יתרות מטבע חוץ למקור הישיר העיקרי, שהזין את ההתרחבות המוניטארית; מסוף 1959 עד סוף 1960 גדלו היתרות ב־174 מיליון ל"י, או ב־64 אחוזים, ומשקלו של סעיף זה בתוך גורמי ההתרחבות המוניטארית הגיע ל־55 אחוזים. כשלעצמה צבירת היתרות היא דבר רצוי בנסיבות הקיימות, למרות הגידול באמצעי התשלום ובביקוש הכרוכים בה. בנסיבות אלה אחת מבעיותיה המרכזיות של המדיניות המוניטארית היא נקיטת אמצעי־נגד, שיהא בהם כדי לבטל חלק גדול ככל האפשר מתוצאות הלוואי הבלתי רצויות של צבירת היתרות בתחום המוניטארי.

האשראי הבנקאי לציבור גדל במשך שנת 1960 ב־139 מיליון ל"י, או ב־27.4 אחוזים, לעומת 101 מיליון ל"י, או 24.8 אחוזים ב־1959. הרחבה מהירה זו נתאפשרה, כאמור, על־ידי הגידול הניכר בנכסים הנזילים שבידי המוסדות הבנקאיים, שהוא בעיקרו פרי צבירת יתרות מטבע חוץ. משקלו של סעיף האשראי לציבור בתוך גורמי ההתרחבות המוניטארית הגיע ב־1960 ל־44 אחוזים.

¹ לגבי היקף האשראי הלא־בנקאי לממשלה — ראה פרק ט"ז "הפעולות הכספיות של הסקטור הציבורי".

הנכסים הכספיים שבידי הציבור, 1960

2. אמצעי התשלום

רק כמחצית מן ההתרחבות המוניטארית התבטאה בגידול אמצעי התשלום (פקדונות עובר ושב במטבע ישראלי ומזומנים בידי הציבור). המחצית השנייה לבשה צורה של גידול בפקדונות הפחות נזילים של הציבור במטבע ישראלי ובמטבע חוץ, שאינם בגדר אמצעי תשלום. מסוף דצמבר 1959 ועד סוף דצמבר 1960 גדלו אמצעי התשלום ב-154.3 מיליון ל"י, או ב-21.3 אחוזים. זהו שיעור הגידול הגבוה ביותר מאז 1956, אך במידת-מה הריהו תוצאה של צירוף נסיבות מקרי, ויש בו כדי ליצור רושם מוטעה במקצת לגבי ממדי ההתרחבות המוניטארית

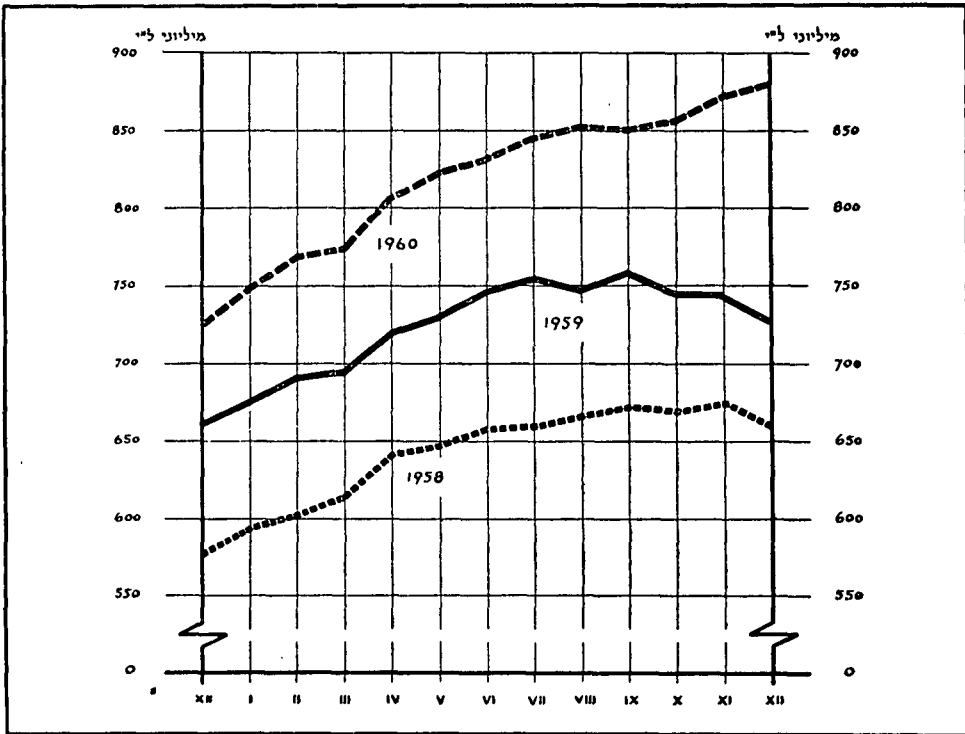
לוח י"ד-3

שיעורי הגידול השנתיים באמצעי התשלום, 1954 עד 1960

(מיליוני ל"י)

השנה	יתרת סוף שנה	השינוי מסוף שנה לסוף שנה		יתרה שנתית ממוצעת	השינוי ממוצע שנתי לממוצע שנתי	
		מיליוני ל"י	אחוזים		מיליוני ל"י	אחוזים
מזומנים						
1954	146.6	—	—	141.3	—	—
1955	172.5	25.9	17.7	165.6	24.3	17.2
1956	228.3	55.8	32.3	203.6	38.0	22.9
1957	230.9	2.6	1.1	230.5	26.9	13.2
1958	251.4	20.5	8.9	249.8	19.3	8.4
1959	259.9	8.5	3.4	267.3	17.5	7.0
1960	299.5	39.6	15.2	289.0	21.7	8.1
פקדונות עובר ושב						
1954	201.9	—	—	189.2	—	—
1955	247.2	45.3	22.4	231.6	42.4	22.4
1956	289.0	41.8	16.9	265.9	34.3	14.8
1957	345.3	56.3	19.5	329.9	64.0	24.1
1958	408.5	63.2	18.3	395.8	65.9	20.0
1959	466.0	57.5	14.1	459.2	63.4	16.0
1960	580.7	114.7	24.6	537.1	77.9	17.0
אמצעי תשלום						
1954	348.5	—	—	330.5	—	—
1955	419.7	71.2	20.4	398.1	67.6	20.5
1956	517.3	97.6	23.3	469.4	71.1	17.9
1957	576.2	58.9	11.5	560.4	91.0	19.4
1958	659.9	83.7	14.5	645.7	85.3	15.2
1959	725.9	66.0	10.0	726.5	80.8	12.5
1960	880.2	154.3	21.3	826.1	99.6	13.7

אמצעי התשלום לפי חודשים, 1958 עד 1960

בשנת 1960, כיוון שנקודת המוצא של ההתרחבות, שחלה ב־1960 — סוף דצמבר 1959 — מייצגת רמה נמוכה במיוחד של אמצעי התשלום; במידה רבה היתה זו תוצאה של דחיית ההמרה של יתרות מטבע חוץ עם התעוררות הציפיות לפיחות במחצית השניה של 1959. בעקבות ירידה תלולה, וגדולה מן הרגיל בסך של 31 מיליון ל"י ברבע האחרון של 1959¹ היה סכום אמצעי התשלום בסוף דצמבר 1959 נמוך יותר מאשר באמצע השנה — או שווה כמעט לממוצע השנתי. השוואת הסכום הממוצע של אמצעי התשלום בשתי השנים 1959 ו־1960 מלמדת, לעומת זאת, כי בשנת 1960 חלה עלייה של 99.6 מיליון ל"י, או 13.7 אחוזים, בלבד, לעומת 80.8 מיליון ל"י, או של 12.5 אחוזים בשנת 1959.

התנודות העונתיות, שאפיינו את התפתחות אמצעי התשלום בשנים הקודמות, נטשטשו במקצת ב־1960. העלייה המוגברת בחודשי השנה הראשונים, ניכרה אמנם גם בשנה זו, אולם נעדרה הירידה הרגילה, המציינת את חודשי השנה האחרונים; אמצעי התשלום עלו במשך כל חודשי השנה ברציפות, להוציא ירידה קלה בספטמבר, אולם שיעור הגידול היה נמוך יותר במחצית השניה של השנה. בחודשים ינואר עד מאי עלו אמצעי התשלום בשיעור חודשי ממוצע של 2.5 אחוזים בהשוואה לאחוז אחד בחודשים יוני עד דצמבר.

¹ ברבע האחרון של 1957 חלה ירידה ב־5 מיליון ל"י וברבע האחרון של 1958 — ב־12 מיליון ל"י; לעומת זאת חלה ברבע האחרון של 1960 עלייה ב־29 מיליון ל"י — במידה רבה כתוצאה מהמרה מוגברת של יתרות מטבע חוץ.

אמצעי התשלום לפי חודשים, 1960

(מיליוני ל"י)

(סוף התקופה)

החודש	מזומנים		מקדונות עובר ושב		אמצעי תשלום	
	העליה או הירידה (-) מסוף התקופה הקודמת		העליה או הירידה (-) מסוף התקופה הקודמת		העליה או הירידה (-) מסוף התקופה הקודמת	
	מיליוני ל"י	אחוזים	מיליוני ל"י	אחוזים	מיליוני ל"י	אחוזים
סך הכל	סך הכל	סך הכל	סך הכל	סך הכל	סך הכל	סך הכל
1959 דצמבר	259.9	—	466.0	—	725.9	—
1960 ינואר	265.7	5.8	483.7	17.7	749.4	23.6
פברואר	274.0	8.3	494.8	11.1	768.8	19.3
מארס	278.7	4.7	494.5	-0.3	773.2	4.4
אפריל	288.6	9.9	518.4	23.9	807.0	33.8
מאי	288.0	-0.6	535.1	16.7	823.1	16.1
יוני	287.9	-0.1	543.7	8.6	831.6	8.5
יולי	293.0	5.1	552.3	8.6	845.3	13.7
אוגוסט	291.0	-2.0	561.9	9.6	852.9	7.6
ספטמבר	299.9	8.9	551.4	-10.5	851.3	-1.6
אוקטובר	299.3	-0.6	558.4	7.0	857.7	6.4
נובמבר	302.2	2.9	570.0	11.6	872.2	14.5
דצמבר	299.5	-2.7	580.7	10.7	880.2	8.0

כבכל השנים האחרונות היה גם ב־1960 שיעור הגידול של פקדונות עובר ושב גבוה מזה של המזומן במחזור. בסכום הממוצע של המזומנים חלה ב־1960 עלייה של 21.7 מיליון ל"י — 8.1 אחוזים לעומת עלייה של 77.9 מיליון ל"י — 17 אחוזים — ביתרה הממוצעת של פקדונות עובר ושב. נמשכה, איפוא, מגמת הירידה של אחוז המזומנים בתוך אמצעי התשלום: מ־36.8 אחוזים בממוצע ב־1959 ירד חלקם ל־35 אחוזים בממוצע ב־1960. התפתחות זו ניתן להסביר במידה רבה על־ידי ההתפשטות המהירה של השימוש בשירותי בנקים בעקבות פתיחת סניפים רבים באזורי מגורים¹, על־ידי שינויים בהרגלי התשלומים במשק, וכדומה.

לוח י"ד-5

אחוז המזומנים באמצעי התשלום, 1954 עד 1960

ממוצע שנתי	
1954	42.7
1955	41.6
1956	43.4
1957	41.1
1958	38.7
1959	36.8
1960	35.0
סוף החודש	
ינואר 1960	35.5
פברואר	35.6
מרס	36.0
אפריל	35.8
מאי	35.0
יוני	34.6
יולי	34.7
אוגוסט	34.1
ספטמבר	35.2
אוקטובר	34.9
נובמבר	34.6
דצמבר	34.0

שינוי בנטייתו של הציבור להחזיק יתרות נוילות השפעתו על הביקוש הכולל ועל זרם ההוצאות במשק יכולה להיות הפוכה מזו של שינויים בכמות הכסף. אם לתרגם זאת למונחים של מהירות המחזור, הרי ככל שהציבור נוטה להחזיק כמות גדולה יותר של יתרות נוילות ביחס להיקף העסקות, כן קטנה מהירות המחזור של אמצעי התשלום, ולהיפך. אין בידינו נתונים

¹ דבר זה משתקף בעלייה המתמדת של משקל פקדונות עובר ושב, שאינם ניתנים למשיכה על ידי שיקים, בסך הכולל של פקדונות עובר ושב. ראה סעיף זה, להלן.

על היקף העסקות במשק, והאינדיקאטורים העיקריים למהירות המחזור של אמצעי התשלום הם היחס שבין ההכנסה הלאומית, או סך המקורות לשימוש במשק, לבין הסכום הממוצע של אמצעי התשלום. שיעורי יחס אלה מלמדים על מספר הפעמים הממוצע בשנה שכל לירה של אמצעי התשלום משמשת לקניית סחורות ושירותים סופיים — מייצור מקומי בלבד, או מכלל המקורות לשימוש במשק.

אינדיקאטור נוסף למהירות המחזור של אמצעי התשלום הוא היחס שבין סך החיובים לחשבונות של פקדונות עובר ושב לבין היתרה השנתית הממוצעת של פקדונות אלה. אינדיקאטור זה מתייחס לחלק מאמצעי התשלום בלבד, שכן אין הוא חל על העסקות במזומנים; אך בניגוד לשני האינדיקאטורים האחרים, הוא מתייחס גם לעסקות בנכסים קיימים, שלא מן הייצור השוטף, וכן לעסקות במוצרי ביניים בתהליך הייצור, ולעסקות בנכסים כספיים.

בשנים 1954 עד 1959 בכללן חלו במהירות המחזור של אמצעי התשלום שינויים קלים בלבד. אם להוציא את שנת 1956, שהיתה שנה יוצאת-דופן, הרי אין הנתונים מעידים על שינויים במהירות המחזור, המצטרפים לכלל מגמה ברורה. שנת 1957 אינה שונה במאומה משנת 1954. בשנת 1958 היתה הירידה בכל שלושת האינדיקאטורים אחידה, אולם קלה. בשנת 1960 חלה ירידה נוספת בשלושת האינדיקאטורים, אולם קשה עדיין לקבוע, אם יש כאן המשך למגמת ירידה שהחלה מסתמנת ב־1958¹, או אין זו אלא תגובה זמנית בלבד.

לוח י"ד-6

אינדיקאטורים למהירות המחזור של אמצעי התשלום, 1954 עד 1960

השנה	מהירות המחזור השנתית הממוצעת של אמצעי התשלום ביחס ל־		מהירות המחזור הממוצעת של פקדונות עובר ושב
	ההכנסה הלאומית	סך המקורות לשימוש במשק	
	(1)	(2)	(3)
1954	4.18	6.55	18.9
1955	4.24	6.50	19.6
1956	4.34	6.74	18.8
1957	4.27	6.52	18.8
1958	4.17	6.24	17.8
1959	4.20	6.25	17.7
1960	4.07	6.09	16.4

(1) ההכנסה הלאומית הנומנלית מחולקת בסכום השנתי הממוצע של אמצעי התשלום.

(2) תוצר לאומי נולמי במהירים שוטפים בתוספת עורף היבוא, מחולק בסכום השנתי הממוצע של אמצעי התשלום.

(3) סך כל החיובים בחשבונות עובר ושב במטבע ישראלי בבנקים, מחולק בסכום השנתי הממוצע של פקדונות עובר ושב. לא נכלל כאן מחזור הספקדונות באגודות השיתופיות לאשראי.

¹ בעקבות ההאטה בעליית המחירים.

מהירות המחזור השנתית הממוצעת של אמצעי התשלום ביחס להכנסה הלאומית ירדה ב-1960 ב-3.1 אחוזים, ומהירות המחזור ביחס לסך המקורות לשימוש במשק — ב-2.6 אחוזים.¹ הירידה במהירות המחזור של פקדונות עובר ושב בבנקים היתה בולטת הרבה יותר — 7.3 אחוזים; אולם אין ספק, כי בעיקרו של דבר אין כאן אלא ירידה טכנית בלבד, שאינה מייצגת שינוי ממשי בנטייה להחזקת כסף. גרם לכך מעבר מהחזקת מזומנים להחזקת פקדונות עובר ושב, שאינם ניתנים למשיכה על-ידי שיקים. מעבר זה שמצד אחד הוא משתקף בירידת משקל המזומנים בתוך אמצעי התשלום, הביא, מצד שני, לעליית משקל הפקדונות, שאינם ניתנים למשיכה על-ידי שיקים, בכלל פקדונות עובר ושב²; ושינוי הרכבם של פקדונות עובר ושב היה כרוך בירידת מהירות המחזור שלהם, שכן מהירות המחזור של הפקדונות, הניתנים למשיכה על-ידי שיקים, גדולה כמה מונים מזו של אלה, שאינם ניתנים למשיכה על-ידי שיקים³. במידה שהמעבר מהחזקת מזומנים להחזקת פקדונות כאלה אין בו משום שינוי מהותי בנטייתו של הציבור להחזקת יתרות נזילות, אין הירידה במהירות המחזור, הנלווית אליו, אלא עניין טכני. טענה זו מקבלת חיזוק מצד נתונים חלקיים לגבי פקדונות עובר ושב הניתנים למשיכה על-ידי שיקים. מנתונים אלה מסתבר שמהירות המחזור של פקדונות אלה כמעט שלא נשתנתה בשנת 1960 בהשוואה ל-1959⁴. ייעול הסליקה הבין-עירונית של שיקים, שבוצע בשנת 1960, צימצם את האפשרות לגילגול שיקים, המנפח באופן מלאכותי את סכום החיובים לחשבוניות עובר ושב⁵, ובכך הביא גם הוא לירידת המחזור של הפקדונות.

אפשר להניח, איפוא, שהירידה הממשית במהירות המחזור של אמצעי התשלום בשנת 1960 היתה נמוכה בהרבה, מכפי שמלמד האינדיקטור של פקדונות עובר ושב. אולם גם ירידה קלה יותר, כגון זו שחלה במהירות המחזור של אמצעי התשלום ביחס להכנסה הלאומית — היה בה כדי לבטל חלק מן ההשפעה של גידול אמצעי התשלום על הזרם הכללי של ההכנסות הכספיות והביקוש במשק.

3. הנכסים הכספיים האחרים שבידי הציבור

הגידול המהיר בפקדונות הציבור במוסדות הבנקאיים, שנוילותם פחותה משל אמצעי התשלום, נמשך ב-1960. היתרה הממוצעת של הפקדונות הפחות נזילים הגיעה ב-1960 ל-476.8 מיליון ל"י, והיתה גבוהה יותר ב-146.4 מיליון ל"י או 44.3 אחוזים, מהיתרה הממוצעת ב-1959. בשנת 1959 עמד הגידול על 108.5 מיליון ל"י, או 48.9 אחוזים. בכלל העלייה של 146.4 מיליון ל"י ב-1960 היה חלקם של הפקדונות במטבע ישראלי — 83.2 מיליון ל"י, ושל הפקדונות במטבע חוץ — 63.3 מיליון ל"י. אולם שיעור הגידול בסכום הממוצע של הפקדונות במטבע חוץ הגיע ל-65.9 אחוזים לעומת 35.5 אחוזים בפקדונות במטבע ישראלי.

¹ מושג רחב יותר, המשמש לניתוח זרמי תשומות ותפוקות במשק, והקרוב יותר למושג של סך העסקות, כולל את הערך של סך הקניות של מוצרים ושירותים על-ידי ענפי המשק השונים ואת הפדיון הגולמי של הענפים הללו ממכירותיהם. מהירות המחזור של אמצעי התשלום ביחס לגודל זה, מצביעה אף היא על ירידה של כ-3 אחוזים, בערך, בשנת 1960 לעומת 1959.

² מ-39 אחוזים בממוצע בכלל פקדונות עובר ושב ב-1959 ל-41 אחוזים בממוצע ב-1960.

³ נתונים חלקיים, המתייחסים לקצת יותר משליש מסד פקדונות עובר ושב במוסדות הבנקאיים, מראים שמהירות המחזור של פקדונות עובר ושב שניתנים למשיכה על-ידי שיקים, גבוהה כמעט פי 10 מזו של פקדונות עובר ושב שאינם ניתנים למשיכה על-ידי שיקים.

⁴ נתונים אלה מתייחסים ל-30 אחוזים בקירוב מסך פקדונות עובר ושב במטבע ישראלי, הניתנים למשיכה על-ידי שיקים במוסדות הבנקאיים, מהירות המחזור הממוצעת של פקדונות אלה בשנת 1960 היתה נמוכה בפחות מאחוז אחד מאשר בשנת 1959.

⁵ גילגול של שיקים משמעו היוב חשבוניות עובר ושב יותר מפעם אחת בסניפי בנקים שונים, כנגד עסקה אחת. למעשה יש חשיבות רק לאותם החיובים המשקפים עסקות ממש ולא אלה המשקפים העברות בלבד.

גידול מהיר זה בפקדונות הפחות נזילים היווה גורם מאזן, שביטל כ־51 אחוזים מהשפעת מקורות ההתרחבות המוניטארית על גידול אמצעי התשלום בתקופה שבין סוף 1959 עד לסוף 1960. הגידול הניכר בפקדונות הפחות נזילים קשור במידה רבה בפיצויים האישיים מגרמניה ובפעולתן של קופות הגמל. למעלה ממחצית הגידול בפקדונות הפחות נזילים ב־1960 יש ליחס לשני גורמים אלה במישרין. הפקדונות במטבע חוץ והפקדונות הצמודים למטבע חוץ (תמ"מ ופז"ק), השייכים בעיקר למקבלי הפיצויים¹, גדלו בין סוף 1959 ועד סוף 1960 ב־50.7 מיליון ל"י והפקדונות המיוחדים של קופות הגמל להשקעה מוכרת ולמתן הלוואות לחברים ולמעבידים גדלו ב־35.2 מיליון ל"י². סעיפים אחרים, שבהם היה הגידול ניכר, הם פקדונות תושבי חוץ (פת"ח) — 28.2 מיליון ל"י; פקדונות לזמן קצוב במטבע ישראלי — 19.4 מיליון ל"י; ופקדונות במסגרת תוכניות החיסכון של המוסדות הבנקאיים — 11.7 מיליון ל"י.

(א) פקדונות במטבע ישראלי שאינם פקדונות עובר ושב

יתרת הפקדונות של הציבור במטבע ישראלי, שאינם כלולים באמצעי התשלום, הסתכמה בסוף דצמבר 1960 ב־358.3 מיליון ל"י; הגידול במשך השנה הגיע ל־87.7 מיליון ל"י, או 32.4 אחוזים, לעומת 64.3 מיליון ל"י, או 31.2 אחוזים ב־1959.

קרוב לשלושה רבעים מכלל הגידול בפקדונות הפחות נזילים במטבע ישראלי חלו בשלושה סעיפים: בפקדונות המיוחדים של קופות הגמל להשקעה "מוכרת" — 27.3 מיליון ל"י — בפקדונות לתקופה קצובה — 19.4 מיליון ל"י — ובפקדונות לזמן קצוב, שערכם צמוד למטבע חוץ (פז"ק) — 18.1 מיליון ל"י. עלייה ניכרת חלה גם בפקדונות למתן הלוואות ובפקדונות במסגרת תוכניות החיסכון.

1. פקדונות קופות הגמל להשקעתם כ"השקעה מוכרת" — פקדונות אלה הוסיפו לגדול בקצב מהיר, מאז הונהגו לראשונה באוגוסט 1958 ועד אוקטובר 1960. במסגרת התקנות משנת 1957 הותר לקופות הגמל לכלול פקדונות מיוחדים במוסדות בנקאיים (שעשו הסכם עם האוצר), בתוך ההשקעות המאושרות³, החייבות להוות 65 אחוזים מכלל נכסיהן. יתרת הפקדונות הללו במוסדות הבנקאיים גדלה מ־5.5 מיליון ל"י בסוף אוגוסט 1958 עד 68.6 מיליון ל"י בסוף דצמבר 1960. ב־1960 הסתכם הגידול ב־27.3 מיליון ל"י. אולם, למעשה, נפסק הגידול בסוף אוקטובר⁴, שכן החל בנובמבר 1960 בוטל ההסכם בדבר הפקדונות המיוחדים, וקופות הגמל חויבו בהשקעת 75 אחוזים מכספיהן בניירות ערך מאושרים.

2. פקדונות לתקופה קצובה — אלה כוללים בעיקר פקדונות של פרטים וכן סכומים מסויימים, שהופקדו על ידי קופות גמל, קרנות ומוסדות שונים. בסוף דצמבר 1960 הסתכמה היתרה של פקדונות אלה ב־98.2 מיליון ל"י — גידול של 19.4 מיליון ל"י לעומת סוף 1959. עלייה זו גבוהה במידה ניכרת מאשר בשנים הקודמות (ראה לוח י"ד-7). האיטיות, שציינה את הגידול בשנים 1958 ו־1959, בחלקה מקורה בכך, שבאותן השנים העבירו קופות הגמל סכומים ניכרים מסעיף זה לסעיף "פקדונות מיוחדים להשקעתם כהשקעה מוכרת"⁵. אולם בשנת 1960 חלה עלייה מסויימת בשיעור הגידול, גם אם ננכה את השפעתו של גורם זה.

¹ גם מעבירי מטבע אחרים מחיסול רכוש, ירושות ומהכנסות מסויימות — רשאים להחזיק כספים בפז"ק ובתמ"מ.

² הפקדונות המיוחדים להשקעה מוכרת גדלו ב־27.3 מיליון ל"י; הפקדונות למתן הלוואות לחברים — ב־6.6 מיליון ל"י; והפקדונות למתן הלוואות למעבידים — ב־1.3 מיליון ל"י.

³ המוסדות הבנקאיים משקיעים כספים אלה בניירות ערך מאושרים ובהלוואות מאושרות, וחייבים בנזילות של 90 אחוזים רק כנגד אותו חלק, שעדיין טרם השקיעו.

⁴ בדצמבר חלה עלייה קלה, שמקורה בויכוי ריבית והפקדה של סכומים קטנים בקשר לרכישת אמיסיות של ניירות ערך עבור קופות התגמולים. (ראה לוח י"ד-7).

⁵ בשנת 1959 הסתכמו העברות אלה ב־9 מיליון ל"י.

לוח י"ד-7

פקדונות הציבור שאינם אמצעי תשלום במוסדות הבנקאיים, 1954 עד 1960

(מיליוני ל"י)

(סוף התקופה)

התקופה	תוכניות חיסכון	פקדונות במטבע ישראלי					לזמנים קצובים	עד 6 חודשים	6 עד 12 חודשים	מעל 12 חודשים	קופות גמל להשקעה מוכרת	למתן הלחאות	כנגד התחייבויות	בהצמדה למטבע חוץ פו"ק	פקדונות במטבע חוץ	סך הכל הפקדונות שאינם אמצעי תשלום
1954	—	11.9	5.7	27.4	—	25.7	11.7	—	32.7	115.1						
1955	0.7	17.5	12.7	32.5	—	25.3	11.9	—	28.0	129.8						
1956	11.4	15.7	9.3	37.8	—	25.8	13.4	—	30.4	146.1						
1957	26.5	16.7	13.7	41.2	—	30.3	14.8	—	37.8	186.6						
1958	52.8	19.7	13.3	42.4	17.2	34.9	11.1	14.9	74.6	280.9						
1959	59.7	19.2	19.4	40.2	41.3	46.6	9.9	34.3	132.1	402.7						
1960	71.4	26.5	28.2	43.5	68.6	59.9	7.8	52.4	204.1	562.4						
1960 ינואר	60.5	19.7	21.0	39.4	42.8	47.1	9.8	36.3	135.2	411.8						
פברואר	61.1	20.4	21.8	39.3	45.5	47.3	9.3	38.1	138.2	421.0						
מארס	62.2	20.7	21.5	40.3	49.2	48.9	9.5	38.9	141.3	432.5						
אפריל	63.0	21.6	22.2	41.2	50.4	49.7	9.9	40.3	137.8	436.1						
מאי	64.1	21.8	24.0	40.5	53.2	49.7	10.0	41.9	145.7	450.9						
יוני	65.4	24.4	22.9	40.8	58.5	49.9	10.0	43.2	147.0	462.1						
יולי	65.7	24.7	23.6	40.3	60.6	51.2	9.8	44.9	159.4	480.2						
אוגוסט	66.4	25.1	23.7	40.7	60.5	55.5	8.9	45.7	167.7	494.2						
ספטמבר	67.5	25.6	28.2	40.7	63.4	56.8	8.7	47.1	168.2	506.2						
אוקטובר	68.6	25.1	25.4	42.1	68.3	58.1	9.3	48.9	177.5	523.3						
נובמבר	69.9	25.7	26.8	42.7	* 67.2	59.1	9.4	51.2	189.2	541.2						
דצמבר	71.4	26.5	28.2	43.5	* 68.6	59.9	7.8	52.4	204.1	562.4						

* כולל סכומים קטנים שהופקדו בקשר לרכישת אמיסיות של ניירות ערך עבור קופות הגמל.

העלייה בסך של 19.4 מיליון ל"י מורכבת בעיקרה מגידול בפקדונות של פרטים, והיא מייצגת גידול בהשקעתם של משקי הבית בנכסים כספיים מסוג זה. עיקר הגידול חל בפקדונות לתקופה הקצרה משישה חודשים — 7.3 מיליון ל"י — ולתקופה של משישה עד שנים עשר חודשים — 8.8 מיליון ל"י.¹ נראה, שהציבור נוטה להחזיק חלק לא קטן מנכסיו הכספיים בפקדונות אלה, הנושאים אמנם ריבית לא גבוהה, אולם מידת נזילותם רבה יחסית, וערכם הנומינלי מובטח. למעשה, מאפשרים מרבית המוסדות הבנקאיים משיכת פקדון לזמן קצוב גם לפני תום הזמן הקצוב, ומסתפקים בתנאי של מסירת הודעה מוקדמת בלבד.

3. פקדונות בתוכניות חיסכון — פקדונות אלה, שהסתכמו בסוף 1960 ב־71.4 מיליון ל"י, גדלו במשך השנה ב־11.7 מיליון ל"י² למרות העובדה שבשנה זו הגיעו כמה סדרות של תוכניות אלו למועד פירעון, ומפקידים שונים ניצלו את זכותם למשוך את כספם לאחר הודעה מוקדמת של 30 יום; אלא שפתיחת החשבונות החדשים וחידוש הפקדונות שהגיע מועד פירעונם היו גדולים יותר בממדיהם. ממוצע ההפקדונות החדשות עמד על 3 מיליון ל"י לחודש ואילו זה של המשיכות על 2 מיליון ל"י. המהירות השנתית הממוצעת של מחזור פקדונות החיסכון, המחושבת על ידי חילוק סך המשיכות במשך השנה בסכום היתרה הממוצעת, הגיעה ב־1960 ל־0.4 בהשוואה ל־0.5 בשנת 1959 ו־0.4 בשנת 1958.³

4. פקדונות למתן הלוואות — אלה הם בעיקר פקדונות של קופות הגמל, הסוכנות ומוסדות שונים, המיועדים למתן הלוואות ללקוחות מוגדרים ולמטרות מוגדרות. המוסדות הבנקאיים חייבים להחזיק בנכסים נזילים רק כנגד אותו חלק מהפקדונות, שלא שימש למתן הלוואות. היתרה של פקדונות אלה, שאפשר למושכם רק לפי הסדר עם המוסד הבנקאי (הקשור על־פירוב במועד הפירעון של האשראי, שניתן מפקדונות אלה), הסתכמה בסוף 1960 ב־59.9 מיליון ל"י — מזה 32 מיליון ל"י פקדונות קופות הגמל.⁴ בתוך הגידול השנתי בסך 13.6 מיליון ל"י הגיע חלקם של פקדונות קופות הגמל למתן הלוואות לחברים ולמעבידים ל־8 מיליון ל"י.

5. פקדונות לזמנים קצובים, שערכם צמוד למטבע חוץ (פז"ק) — מקורם של פקדונות אלה הוא בעיקר בפצויים אישיים מגרמניה, וכן בהעברות אישיות אחרות במזומן. מעבירי מטבע, שאינם ממירים לאלתר אותו חלק מסכום ההעברה, שאין הם רשאים להחזיק במטבע חוץ, רשאים להחזיק בפקדונות לזמן קצוב, שערכם נקוב במטבע חוץ. הריבית מודרגת בהתאם למשך ההפקדה ומגיעה עד ל־6 אחוזים על פקדונות ל־12 חודשים ומעלה.⁵ המוסדות הבנקאיים מפקידים פקדונות אלה במלואם בבנק ישראל.

יתרת הפז"ק גדלה במשך שנת 1960 ב־18.1 מיליון ל"י והגיעה ל־52.4 מיליון ל"י; ב־1959 עמד הגידול על 19.4 מיליון ל"י. למרות העלייה הניכרת, שחלה ב־1960 בהיקף הפצויים האישיים מגרמניה,⁶ היתה התוספת נטו לפקדונות פז"ק קטנה מאשר בשנת 1959. הירידה בהיקף הגידול

¹ הפקדונות לתקופה שבין 12 עד 18 חודשים ירדו ב־0.8 מיליון ל"י והפקדונות לתקופה העולה על 18 חודשים עלו ב־4.1 מיליון ל"י.

² המוסדות הבנקאיים משקיעים 60 אחוזים מכספיהם אלה בניירות ערך מאושרים, 25 אחוזים ניתנים כאשראי בהכונת בנק ישראל והאוצר ו־15 אחוזים הם לשימוש חופשי.

³ המספר הגבוה יותר לגבי 1959 מוסבר על ידי המשיכות המוגברות בראשית 1959, לאחר העלייה הבלתי רגילה בסכום הפקדונות בדצמבר 1958, בעקבות מסע תעמולה ומענק פרסים מוגבר למפקידים חדשים.

⁴ מהירות המחזור של פקדונות עובר ושב הגיעה ב־1960 ל־16.4 (ראה לוח י"ד-6).

⁵ בעיקר פקדונות למתן הלוואות לחברים. כן כלולים כאן פקדונות למתן הלוואות למעבידים, למפעלים שונים והשתתפויות בהלוואות קונסורציאליות באמצעות המוסדות הבנקאיים.

⁶ כדי לעודד הפקדת פקדונות אלה לתקופות ממושכות הבטיחה הממשלה בסוף 1960 פרמיה נוספת של 6 אחוזים על פקדונות לשנתיים, העולה עד 16 אחוזים לפקדונות ל־4 שנים. פרמיה זו תשולם בעת ההמרה, אם לא יחול עוד אז שינוי בשער הרשמי של המטבע. הברירה נשארת בידי בעלי הפקדונות להמיר בשער החדש, אם יחול שינוי בו, ולוותר על הפרמיה הנוספת.

⁷ הפצויים האישיים מגרמניה הסתכמו ב־100.6 מיליון דולר ב־1960 לעומת 70.8 מיליון דולר ב־1959.

קשורה בחלקה, כפי שיש להניח, בהחלשות הציפיות לפיחות, שמילאו, כנראה, תפקיד חשוב בדחיית המרת המטבע במחצית השנייה של 1959.

(ב) פקדונות הציבור במטבע חוץ

הפקדונות במטבע חוץ במוסדות הבנקאיים גדלו בשנים האחרונות בקצב מהיר, ומשקלם בכלל פקדונות הציבור, שאינם אמצעי תשלום, עלה מ-20 אחוזים בסוף 1957 ל-36 אחוזים בסוף 1960. בסוף 1960 הגיעה היתרה ל-204.1 מיליון ל"י לאחר עלייה של 72 מיליון ל"י, או 54.5 אחוזים, במשך השנה.

סוג זה כולל בעיקר פקדונות של מקבלי פיצויים מגרמניה והעברות אישיות שונות (תמ"מ) וכן פקדונות של תושבי חוץ (פת"ח). בסוף 1960 הגיע חלקם של שני סעיפים אלה ליותר משני

לוח י"ד-8

פקדונות הציבור במטבע חוץ במוסדות בנקאיים, 1954 עד 1960

(מיליוני ל"י)

(סוף התקופה)

סך הכל	פקדונות אחרים	פקדונות והמחאות לפרעון	כנגד התחייבויות	פת"ח *	תמ"מ	התקופה
32.7	**24.4	0.7	7.6	—	—	1954
27.9	**24.1	0.8	3.0	—	—	1955
30.4	**23.6	2.9	2.6	—	1.3	1956
37.3	5.6	1.9	2.5	***18.3	9.0	1957
74.6	11.5	2.0	14.9	***30.9	16.3	1958
132.1	18.3	5.7	31.7	36.8	39.6	1959
204.1	27.8	7.3	31.9	65.0	72.1	1960
135.2	18.5	6.2	31.7	36.7	42.1	1960 ינואר
138.2	17.4	6.3	30.1	38.4	46.0	פברואר
141.3	12.8	7.5	28.5	40.5	52.0	מארס
137.8	14.7	6.6	26.9	37.6	52.0	אפריל
145.7	17.2	7.4	26.5	40.0	54.6	מאי
147.0	15.6	6.8	25.4	42.7	56.5	יוני
159.4	21.0	7.0	25.8	46.9	58.7	יולי
167.7	20.1	8.0	26.6	52.3	60.7	אוגוסט
168.2	17.2	7.9	26.4	53.8	62.9	ספטמבר
177.5	19.7	7.2	28.8	56.1	65.7	אוקטובר
189.2	22.5	7.7	28.5	61.3	69.2	נובמבר
204.1	27.8	7.3	31.9	65.0	72.1	דצמבר

* כלולים גם סכומים לא נבדקים של פקדונות במטבע חוץ ששייכים למעשה לממשלה. לפני 1957 כלולים פקדונות תושבי חוץ בסעיף "פקדונות אחרים".
 ** כולל פקדונות תושבי חוץ (פת"ח).
 *** מספרים שנלקחו מהאגף למטבע חוץ במשרד האוצר.

שלישים. השליש הנותר כלל בעיקר פקדונות של יבואנים ויצואנים, שפתחו חשבונות שונים בקשר לעסקות יבוא ויצוא.

בתוך הגידול בסך 72 מיליון ל"י היה חלקם של פקדונות תמ"מ ופת"ח 60.7 מיליון ל"י, לעומת 11.3 מיליון ל"י של כל יתר הסעיפים יחד.

הגידול הרב בפקדונות במטבע חוץ משמעו, שחלק ניכר מהתוספת ליתרות מטבע החוץ לא הומר, ובכך נמנעו תוצאות הלוואי שלו בתחום ההתרחבות המוניטארית.

(1) פקדונות תושבים מעבירי מטבע (תמ"מ) — אלה הם בעיקר פקדונותיהם של מקבלי פיצויים אישיים מגרמניה, במסגרת 33 האחוזים מסכום ההעברה, המותרים בהחזקה במטבע חוץ. הריבית על פקדונות אלה מודרגת לפי משך ההפקדה, והיא עולה, מ-2 אחוזים על פקדונות עובר ושב עד ל-6 אחוזים על פקדונות לזמן קצוב לתקופה של 12 חודשים ומעלה. בעלי הפקדונות רשאים להשתמש בהם למטרות מוגדרות מראש, מבלי להיזקק לאישור המפקח על מטבע חוץ. המוסדות הבנקאיים מחזיקים את כל הפקדונות הללו בבנק ישראל.

בסוף 1960 הסתכמה יתרת פקדונות תמ"מ ב-72.1 מיליון ל"י — עלייה של 32.5 מיליון ל"י לעומת עלייה של 23.3 מיליון ל"י ב-1959. שיעור הגידול הגבוה יותר ב-1960 נובע בעיקר מעליית היקף הפיצויים האישיים מגרמניה מ-70 מיליון דולר ב-1959 ל-100 מיליון דולר ב-1960. גורם נוסף שפעל כאן הוא הגדלת הסכום המותר בהחזקה בפקדונות תמ"מ מ-20 אחוזים מסכום ההעברה ל-33 אחוזים; שינוי שנכנס לתוקפו במאי 1959.

(2) פקדונות תושבי חוץ (פת"ח) — אלה הם פקדונות של תושבי חוץ¹, של בנקים מחוץ לארץ וכן של חברות זרות, הפועלות בארץ, שהופקדו במוסדות בנקאיים בישראל. בסוף 1960 הסתכמה היתרה ב-65 מיליון ל"י². הם נושאים ריבית מודרגת לפי משך ההפקדה, העולה מ-2 אחוזים על פקדונות עובר ושב עד 6 אחוזים לפקדונות לתקופה קצובה של 12 חודשים ומעלה. פקדונות אלה הם בעילום שם, והריבית עליהם פטורה ממס הכנסה.

מתוך היתרה של 65 מיליון ל"י בסוף 1960 היו 12.4 מיליון ל"י בפקדונות עובר ושב, ו-52.6 מיליון ל"י — פקדונות לזמן קצוב. הגידול השנתי בסך 28.2 מיליון ל"י היה מורכב מ-3 מיליון ל"י בפקדונות עובר ושב ומ-25.2 מיליון ל"י בפקדונות לזמן קצוב.

רק חלק קטן מכספי פת"ח הפקידו המוסדות הבנקאיים בבנק ישראל, בעוד שבמרבית הסכום השתמשו לשם מימון יבוא, לשם מתן הלוואות לתושבי חוץ ולמוסדות מסוימים בארץ, לשם רכישת ניירות ערך זרים וכו'.

(3) פקדונות אחרים — היתרה של כל הפקדונות האחרים במטבע חוץ הסתכמה בסוף 1960 ב-66 מיליון ל"י, והגידול השנתי הגיע ל-11.3 מיליון ל"י. בסעיף העיקרי — פקדונות כנגד התחייבויות, שנפתחו בעיקר לכיסוי אשראים דוקומנטריים — כמעט שלא חל שינוי. בסעיף פקדונות והמחאות לפירעון חל גידול ב-1.6 מיליון ל"י. כל יתר הסעיפים האחרים, הכוללים פקדונות מעבירי מטבע, שבעליהם טרם החליטו באיזו צורה להשתמש בהם, פקדונות בקשר לדמי מחזור של יצואנים (דממ"ח) וכו' — גדלו בסכום כולל של — 9.5 מיליון ל"י.

4. המקורות להגדלת הנכסים הכספיים שבידי הציבור

הנכסים הכספיים שבידי הציבור הם התחייבויות של בנק ישראל ושל המוסדות הבנקאיים, והם נוצרים, כשמערכת הבנקאות מגדילה את נכסיה. העיקריים שבנכסים אלה הם: האשראי לציבור ולממשלה ויתרות מטבע החוץ, שנרכשו על-ידי מערכת הבנקאות.

¹ לרבות פקדונות של משקיעים זרים במפעלים מאושרים, שנועדו להשקעה וטרם הושקעו, וכן פקדונות של תיירים, חושבים זמניים וכו'.

² יתרה זאת כוללת גם סכום לא גדול של פקדונות במטבע חוץ, השייכים, למעשה, לממשלה.

ריכוז סעיפי המאזן המאוחד

לוח

(מיליוני)

(סוף התקופה)

נכסים והתחייבויות	1954	1955	1956	1957	1958	1959	1960	ינואר
אשראי לציבור	—	15.7	35.1	51.6	27.6	33.6	57.0	30.7
מבנק ישראל	221.5	228.3	247.0	289.8	378.9	473.9	589.6	482.6
ממוסדות בנקאיים	221.5	244.0	282.1	341.4	406.5	507.5	646.6	513.3
סך הכל								
השקעות מוסדות בנקאיים								
בניירות ערך	2.9	3.9	9.1	11.9	21.4	31.2	44.2	32.5
לא ממשלתיים	4.8	4.8	5.1	5.1	5.8	6.4	9.2	6.7
בחברות עזר	7.7	8.7	14.2	17.0	27.2	37.6	53.4	39.2
סך הכל								
אשראי לממשלה	133.5	171.1	236.7	271.3	289.1	317.7	316.8	309.2
מבנק ישראל	22.0	28.8	26.5	45.9	67.7	44.2	41.0	48.6
ממוסדות בנקאיים **	155.5	199.9	263.2	317.2	356.8	361.9	357.8	357.8
סך הכל								
יתרות מטבע חוץ, נטו	53.5	83.5	92.4	82.8	162.1	200.4	346.7	215.0
בבנק ישראל	31.9	21.7	27.7	19.7	17.3	71.6	99.6	72.1
במוסדות בנקאיים	85.4	105.2	120.1	102.5	179.4	272.0	446.3	287.1
סך הכל								
יתרות במעבר	20.3	21.7	17.4	15.5	7.8	0.8	4.2	12.5
בניכוי:								
פקדונות בלתי נוילים	82.4	101.8	115.7	148.8	206.3	270.6	358.3	276.6
במטבע ישראלי	32.7	28.0	30.4	37.8	74.6	132.1	204.1	135.2
במטבע חוץ	115.1	129.8	146.1	186.6	280.9	402.7	562.4	411.8
סך הכל								
הון עצמי וחשבונות	26.8	30.0	33.6	30.8	36.9	51.2	65.7	48.7
אחרים נטו ***	348.5	419.7	517.3	576.2	659.9	725.9	880.2	749.4
אמצעי תשלום								

* להוציא את בנק ההקלאות לישראל.
** כולל ניירות ערך ממשלתיים.

של מערכת הבנקאות, 1954 עד 1960 *

י"ד-9

(י"ד)

1960										
פברואר	מארס	אפריל	מאי	יוני	יולי	אוגוסט	ספטמבר	אוקטובר	נובמבר	דצמבר
36.1	31.9	28.6	29.5	29.7	34.5	38.6	41.5	44.1	45.6	57.0
486.0	498.6	492.5	504.0	525.5	535.6	548.6	567.7	583.2	587.2	589.6
522.1	530.5	521.1	533.5	555.2	570.1	587.2	609.2	627.3	632.8	646.6
34.9	37.6	40.1	39.7	39.4	41.4	42.4	45.9	45.7	47.4	44.2
6.8	7.0	7.2	9.1	8.6	8.5	8.8	8.9	8.9	8.5	9.2
41.7	44.6	47.3	48.8	48.0	49.9	51.2	54.8	54.6	55.9	53.4
305.1	279.5	282.6	293.6	297.2	316.2	337.2	329.6	323.9	324.2	316.8
49.2	51.1	47.6	45.5	49.3	48.0	44.7	42.7	41.4	41.2	41.0
354.3	330.6	330.2	339.1	346.5	364.2	381.9	372.3	365.3	365.4	357.8
241.6	277.5	314.4	319.8	318.4	313.9	296.1	291.4	302.1	327.8	346.7
70.1	67.0	67.6	73.6	71.1	74.9	82.9	81.1	83.2	87.5	99.6
311.7	344.5	382.0	393.4	389.5	388.8	379.0	372.5	385.3	415.3	446.3
9.1	6.3	11.8	8.0	9.2	6.0	5.7	7.7	8.9	8.9	4.2
282.8	291.2	298.3	305.2	315.1	320.8	326.5	338.0	345.8	352.0	358.3
138.2	141.3	137.8	145.7	147.0	159.4	167.7	168.2	177.5	189.2	204.1
421.0	432.5	436.1	450.9	462.1	480.2	494.2	506.2	523.3	541.2	562.4
49.1	50.8	49.2	48.8	54.7	53.5	57.9	59.0	60.4	64.9	65.7
768.8	773.2	807.0	823.1	831.6	845.3	852.9	851.3	857.7	872.2	880.2

*** כולל את ההשפעה נטו של בנק התקלאות על אמצעי התשלום.

יתרת האשראי לציבור ממערכת הבנקאות עמדה בסוף דצמבר 1960 על 646.6 מיליון ל"י; סכום היתרות נטו במטבע חוץ שברשות מערכת הבנקאות הגיע ל-446.3 מיליון ל"י; וחוב הממשלה — ל-357.8 מיליון ל"י. ברשות מערכת הבנקאות מצויים גם נכסים אחרים, כגון נכסי דלא נידי, ניירות ערך של מוסדות וחברות בארץ ונכסים שונים, שרכישתם מגדילה גם היא את סכום הנכסים הכספיים שבידי הציבור; אולם משקלם של סעיפים אלה קטן במידה ניכרת מזה של שלושת הסעיפים הראשונים. ברשות בנק ישראל נמצאים מרבית היתרות במטבע חוץ ומרבית שטרי ההתחייבות של הממשלה, ואילו בתחום האשראי הבנקאי לציבור מכריע חלקם של המוסדות הבנקאיים אשר האשראי לציבור מהווה את הנכס העיקרי שברשותם.

לרכישת נכסים על ידי בנק ישראל יש, מלבד ההשפעה הראשונית, שנוכרה לעיל, גם השפעה נוספת על ההתרחבות המוניטארית. במידה שאין הציבור מחזיק את כל התוספת לאמצעי התשלום, שבאה לידי כותוצאה מרכישה כגון זו, בצורת מזומן, אלא מפקיד חלק ממנה במוסדות הבנקאיים, הוא מגדיל על-ידי כך את כמות הנכסים הנזילים שבידי המוסדות הבנקאיים ומאפשר להם להרחיב את האשראי וליצור אמצעי תשלום נוספים.

שני המקורות הישירים, שהזינו את ההתרחבות המוניטארית בשנת 1960, היו, כאמור, הצבירה של יתרות מטבע חוץ והרחבת האשראי הבנקאי לציבור. לראשון משני המקורות יש לייחס 55.5 אחוזים מכלל ההתרחבות המוניטארית; לשני — 44.3 אחוזים. אולם במשקלו היחסי של כל אחד משני המקורות חלו שינויים ניכרים במשך השנה. בעוד שבשליש הראשון ובשני החודשים האחרונים היוותה הצבירה המוגברת של יתרות מטבע חוץ את מקור ההתרחבות המכריע, הרי בחודשים מאי עד ספטמבר חלה אף ירידה בסכום היתרות, ומקור זה פעל או לצימצום ולא להתרחבות. לעומת זאת, היה הגידול באשראי הבנקאי לציבור מתון יחסית בחודשים ינואר עד מאי, ואילו בחודשים יוני עד אוקטובר היה זה המקור העיקרי להתרחבות המוניטארית (ראה דיאגרמה י"ד¹).

האשראי הבנקאי לממשלה צומצם אמנם ב-4.1 מיליון ל"י, אולם בשליש השני של השנה שימש סעיף זה מקור חשוב להתרחבות המוניטארית. לעומת זאת היתה פעולתו לצמצום ההתרחבות המוניטארית ברבע הראשון ובשליש האחרון של השנה.

(א) צבירת יתרות מטבע חוץ

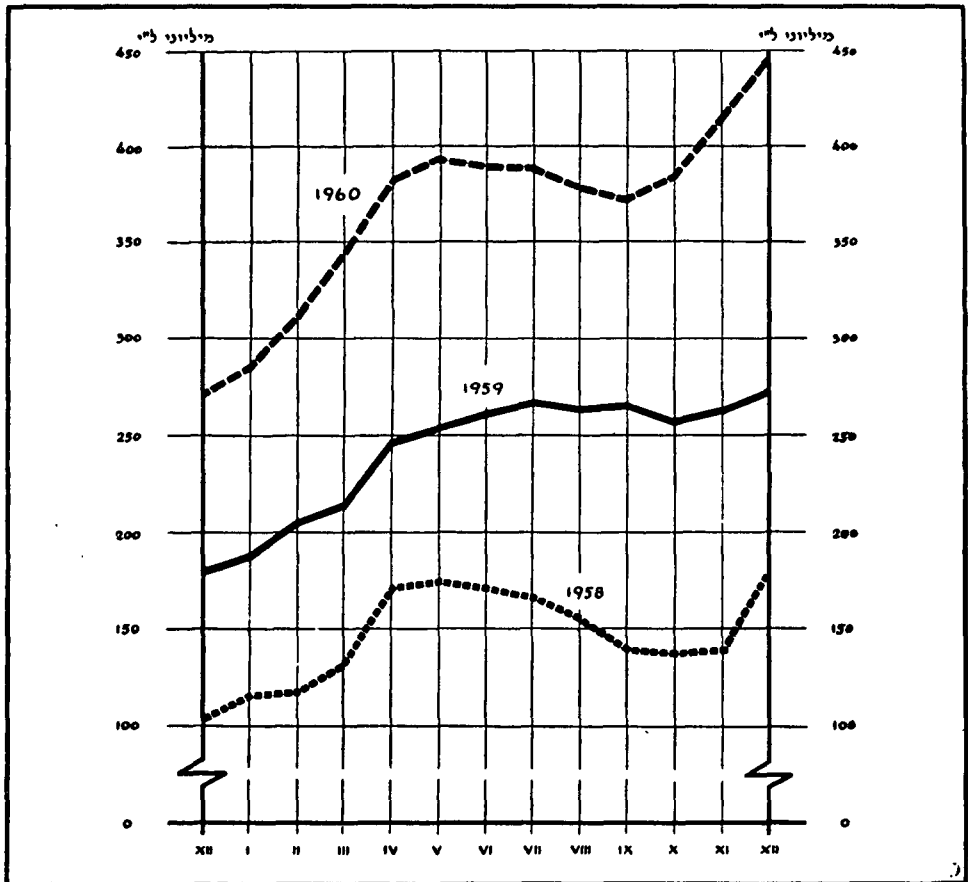
הצבירה הניכרת של יתרות מטבע חוץ, שאפיינה את השנתיים הקודמות, נמשכה בשנת 1960 בקצב מואץ. בסוף דצמבר 1960 היו היתרות גדולות ב-174.3 מיליון ל"י, או ב-64.1 אחוזים, מאשר בסוף דצמבר 1959 — לעומת עלייה של 92.6 מיליון ל"י, או 51.6 אחוזים, בשנת 1959. גידול מואץ זה הושג על אף העליה בגירעון השוטף במאזן התשלומים, שכן חל השנה גידול ניכר בהעברות ההון החד-צדדיות, ובמיוחד בהעברות של מקבלי פיצויים אישיים מגרמניה ומעבירי מטבע פרטיים אחרים.

אולם לא כל הגידול נטו ביתרות מטבע החוץ בא לידי ביטוי ביצירת אמצעי תשלום חדשים. מעבירי המטבע לא המירו את כל סכומי ההעברה, אלא החזיקו חלק מהם כפקדונות במטבע חוץ וכפקדונות הצמודים למטבע חוץ (בתמ"מ, פת"ח ופז"ק); פקדונות אלו גדלו ב-78.8 מיליון ל"י. יותר מ-45 אחוזים מכלל התוספת נטו ליתרות מטבע החוץ לא היתה להם, איפוא, כל השפעה בתחום הרחבת אמצעי התשלום.

סכום היתרות במטבע חוץ (נטו) במערכת הבנקאות הגיע בסוף 1960 ל-446.3 מיליון ל"י. מאלה היו 346.7 מיליון ל"י ברשות בנק ישראל ו-99.6 מיליון ל"י ברשות המוסדות הבנקאיים.

¹ ראה סעיף 3 לעיל.

יתרות מטבע חוץ לפי חודשים, 1958 עד 1960

בתוך כלל הגידול במשך השנה, שהסתכם ב-174.3 מיליון ל"י, היה חלקן של היתרות בבנק ישראל 146.3 מיליון ל"י, ושל היתרות במוסדות הבנקאיים — 28 מיליון ל"י.

גם ב-1960 ניכרו התנודות העונתיות הרגילות, המאפיינות סעיף זה, והעלייה לא היתה אחידה במשך השנה. עודף ניכר של התקבולים במטבע חוץ על התשלומים ציין את ראשית השנה ואת סופה. בחודשים ינואר עד מאי גדלו היתרות ב-121.4 מיליון ל"י ובחודשים אוקטובר עד דצמבר — ב-73.8 מיליון ל"י; בחודשים יוני עד ספטמבר חלה לעומת זאת ירידה בסך 20.9 מיליון ל"י. תנודות עונתיות אלה מקבילות פחות או יותר להתפתחויות בשנתיים הקודמות.

(ב) האשראי לממשלה

בעוד שבשנים 1955 עד 1957 היווה האשראי לממשלה, ממערכת הבנקאות את המקור העיקרי להתרחבות המוניטארית, ירד משקלו של גורם זה בשנים 1958 עד 1959 בצורה תלולה, ובשנת

יתרות נמו של מטבע חוץ במערכת הבנקאות, 1954 עד 1960

(מיליוני ל"י)

(סוף התקופה)

סך הכל (1)+(4)	במוסדות בנקאיים			בבנק ישראל	התקופה
	נכסים נטו (3)-(2)	התחייבויות	נכסים		
(5)	(4)	(3)	(2)	(1)	
85.4	31.9	40.7	72.6	53.5	1954
105.2	21.7	33.1	54.8	83.5	1955
120.1	27.7	20.8	48.5	92.4	1956
102.5	19.7	34.9	54.6	82.8	1957
179.4	17.3	47.2	64.5	162.1	1958
*272.0	71.6	11.6	83.2	*200.4	1959
446.3	99.6	14.5	114.1	346.7	1960
287.1	72.1	10.7	82.8	215.0	1960 ינואר
311.7	70.1	10.5	80.6	241.6	פברואר
344.5	67.0	10.1	77.1	277.5	מארס
382.0	67.6	11.0	78.6	314.4	אפריל
393.4	73.6	12.1	85.7	319.8	מאי
389.5	71.1	12.1	83.2	318.4	יוני
388.8	74.9	13.6	88.5	313.9	יולי
379.0	82.9	12.1	95.0	296.1	אוגוסט
372.5	81.1	13.1	94.2	291.4	ספטמבר
385.3	83.2	12.6	95.8	302.1	אוקטובר
415.3	87.5	14.6	102.1	327.8	נובמבר
446.3	99.6	14.5	114.1	346.7	דצמבר

* מספר מתוקן. סקדונות של בנקים מחוץ לארץ בבנק ישראל הוסחתו בהיתרות הנקיות של בנק ישראל במטבע חוץ.

1960 חלה אפילו ירידה קלה בחוב הממשלה למערכת הבנקאות. כלומר, זו השנה הראשונה מאז 1954, שבה פעל גורם זה במישרין לצמצום כמות הנכסים הכספיים שבידי הציבור¹. בין סוף דצמבר 1959 לסוף דצמבר 1960 קטן חוב הממשלה למערכת הבנקאות ב־4.1 מיליון ל"י. היתרה הממוצעת של החוב היתה גבוהה ב־1960 מן היתרה הממוצעת בשנת 1959 ב־2.2 מיליון ל"י בלבד. הירידה בסך 4.1 מיליון ל"י היתה מורכבת מירידה של 0.9 מיליון ל"י בחוב לבנק ישראל ושל 3.2 מיליון ל"י בחוב למוסדות הבנקאיים. בחודשים ינואר עד מארס חלה ירידה גדולה בחוב השוטף לבנק ישראל בהתאם לחובה,

¹ למרות קיומו של גירעון בתקציב הממשלה, נתאפשר צמצומו של חוב הממשלה למערכת הבנקאות עלידי אשראי מחוץ לארץ וכן מספקים וקבלנים מקומיים — אם כי בהיקף קטן יותר מאשר אשתקד. ראה פרק "הפעולות הכספיות של הסקטור הציבורי".

חוב הממשלה למערכת הבנקאות, 1954 עד 1960

(מיליוני ל"י)

(סוף התקופה)

התקופה	לבנק ישראל					למוסדות בנקאיים *				
	אשראי שוטף (נסו)	אשראי לזמן ארוך וניירות ערך	בנכוי : חשבונות הון	סך הכל	אשראי שוטף (נסו)	אשראי לזמן ארוך וניירות ערך	בנכוי : פקדונות (נסו)	סך הכל	סך כל חוב הממשלה	
1954	10.4	122.6	-0.5	133.5	9.5	24.9	12.4	22.0	155.5	
1955	32.5	138.5	-0.1	171.1	17.1	22.6	10.9	28.8	199.9	
1956	89.3	155.7	8.3	236.7	12.5	32.4	18.4	26.5	263.2	
1957	68.6	217.8	15.1	271.3	28.5	32.7	15.3	45.9	317.2	
1958	94.2	214.8	19.9	289.1	45.8	42.5	20.6	67.7	356.8	
1959	18.4	319.7	20.4	317.7	13.3	49.1	18.2	44.2	361.9	
1960	15.4	321.7	20.3	316.8	4.1	57.2	20.3	41.0	357.8	
1960 ינואר	8.5	319.8	19.1	309.2	14.7	50.2	16.3	48.6	357.8	
פברואר	5.0	319.8	19.7	305.1	14.8	50.8	16.4	49.2	354.3	
מארס	-27.6	321.9	14.8	279.5	17.7	51.0	17.6	51.1	330.6	
אפריל	-18.3	321.9	21.0	282.6	13.8	51.2	17.4	47.6	330.2	
מאי	- 6.0	321.8	22.2	293.6	12.5	51.5	18.5	45.5	339.1	
יוני	- 2.1	321.8	22.5	297.2	13.7	52.5	16.9	49.3	346.5	
יולי	18.2	321.8	23.8	316.2	8.6	54.6	15.2	48.0	364.2	
אוגוסט	39.5	321.8	24.1	337.2	6.0	55.5	16.8	44.7	381.9	
ספטמבר	32.0	321.7	24.1	329.6	4.6	55.6	17.5	42.7	372.3	
אוקטובר	29.9	321.7	27.7	323.9	4.6	53.5	16.7	41.4	365.3	
נובמבר	29.7	321.7	27.2	324.2	4.0	55.5	18.3	41.2	365.4	
דצמבר	15.4	321.7	20.3	316.8	4.1	57.2	20.3	41.0	357.8	

* להוציא את בנק התקלאות לישראל.

המוטלת על הממשלה, לפרוע לבנק ישראל את כל המקדמות לזמן קצר, לפני תום שנת התקציב. בחודש מארס היתה לממשלה יתרת זכות ניכרת בחשבון השוטף בסך של 28 מיליון ל"י בקירוב. למרות העלייה התלולה באשראי השוטף ברוטו בחודש אפריל וכן בחודשים מאי עד אוקטובר עמדה עדיין לרשות הממשלה יתרת זכות עד סוף חודש יוני, בעקבות העלייה הגדולה בפקדונותיה בבנק ישראל. בסוף השנה חלה ירידה בסכום המקדמות לממשלה, והאשראי השוטף נטו ירד בחודש דצמבר בצורה בולטת. בסעיפי האשראי לזמן ארוך מבנק ישראל לא חל למעשה כל שינוי, פרט לעלייה של 2 מיליון ל"י במקדמת הביטחון בחודש מארס.

באשראי השוטף מהמוסדות הבנקאיים חלה ירידה ניכרת במחצית השנייה של השנה עקב פירעון חובות. בסכום פקדונות עובר ושב של הממשלה במוסדות הבנקאיים חלו שינויים קלים בלבד. לעומת זאת נמשך ברציפות גידול האשראי באמצעות מכירת ניירות ערך. גידול זה קשור

בעיקרו בחובה המוטלת על המוסדות הבנקאיים לרכוש ניירות ערך מאושרים¹ בשיעור של 60 אחוזים מהתוספת לפקדונות במסגרת תוכניות החיסכון המאושרות, וכן בפקדונות המיוחדים של קופות הגמל לצורך השקעה מוכרת.

(ג) האשראי הבנקאי לציבור

(1) הביקוש לתוספת אשראי — בשלוש השנים האחרונות הורחב האשראי הבנקאי לציבור בשיעור שנתי ממוצע, הגבוה פי שניים וחצי ויותר משיעור הגידול בתוצר הלאומי הריאלי — וזאת נוסף להגדלת אמצעי התשלום, שנבעה מצבירת יתרות מטבע חוץ במישרין; אף על פי כן לא פסק הלחץ להחשת קצב הרחבת האשראי; יתר על כן, בתקופה זו עלה שער הריבית הריאלי של האשראי הבנקאי בשיעור ניכר, עקב ההאטה שחלה בשיעור עליית המחירים משנת 1958 ואילך, בעוד שער הריבית הנומינלית נשאר ללא שינוי; אך למרות זאת נותר עודף ביקוש ניכר לאשראי בנקאי. הגידול הרב בנזילות המשק והעלייה בשער הריבית הריאלי של האשראי הבנקאי הביאו, אמנם, לירידת שער הריבית הנומינלית לאשראי שמחוץ למערכת הבנקאות ולצמצום ההפרש בין הריבית החוקית ובין הריבית ה"שחורה", אולם לא עד כדי חיסול עודף הביקוש לאשראי הבנקאי הכול².

למרות העלייה המתונה ברמת המחירים הוסיפו בשנת 1960 לפעול כוחות חזקים, שהביאו להגברת הביקוש של הציבור לאשראי, כמה מהם — אף ביתר עוצמה. התוצר הלאומי הגולמי במחירים שוטפים גדל ב־11 אחוזים. היצוא והיבוא של סחורות, שמימנם נעשה במידה רבה על-ידי אשראי בנקאי, גדלו בשיעור ניכר — 19 ו-16 אחוזים. כן גדל הצורך באשראי למימון תוספת מלאי לצורכי הייצור השוטף המתרחב; אולם יש לשער, שחלק גדול מהביקוש לאשראי בנקאי מצד יצרנים לצורכי הון חוזר, מיועד, לאמיתו של דבר, למימון מכירות באשראי ללקוחות. יש עדויות לכך, שהנהוג של מכירות באשראי הולך ומתפשט לאחרונה, עם החרפת ההתחרות בין היצרנים, אשר בגלל תנאים מסויימים היא לובשת בעיקר צורה של מכירות באשראי לתקופות זמן ההולכות ומתארכות. הביקוש הרב לאשראי בנקאי קצר-מועד משקף גם את המבנה הפינאנסי הלקוי של מפעלים רבים, שחלקו של ההון העצמי בהם מועט. האחריות למצב זה מוטלת לא במעט על שיטת המימון המקובלת בהקמת מפעלים חדשים, המבטיחה את מימון ההשקעה הקבועה ממקורות תקציב הפיתוח ומהמקורות העצמיים של בעלי המפעלים, מבלי לתת את הדעת כלל על צורכי ההון החוזר המינימליים.

אין להניח, שהרחבת אשראי מהירה יותר יש בה בתנאים הקיימים כדי לפתור את בעיית ה"מחסור" באשראי. מכל מקום, בתנאים של אי-שיווי משקל בשוק האשראי ושל עודף ביקוש לאשראי בנקאי בשער הריבית החוקית אין לראות בתביעות הרבות להרחבה נוספת של האשראי משום הצדקה להגדלת היצע האשראי.

(2) ה ר ח ב ת א ש ר א י — הרחבת האשראי הבנקאי לציבור בשנת 1960 היתה גדולה מאשר בשנים הקודמות. הן בהיקפה המוחלט והן בשיעורה היחסי. בין סוף 1959 לסוף 1960 הורחב האשראי לציבור מהמוסדות הבנקאיים ב־115.7 מיליון ל"י, ונכיון המשנה של שטרות על-ידי בנק ישראל גדל ב־23.4 מיליון ל"י. בסך הכל גדל, איפוא, האשראי הבנקאי לציבור ב־139.1 מיליון ל"י, או 27.4 אחוזים, לעומת עלייה של 101 מיליון ל"י, או 24.8 אחוזים, במשך שנת 1959. היתרה הממוצעת של האשראי לציבור ב־1960 היתה גבוהה ב־27.3 אחוזים מאשר ב־1959.

¹ בחלקם הגדול אלה הם ניירות ערך ממשלתיים או בערבות הממשלה.

² באשר לדיון מקיף בגורמים לביקוש רב לאשראי — ראה דו"חות קודמים של בנק ישראל, הפרק "אמצעי התשלום, האשראי והמוסדות הבנקאיים".

האשראי לציבור ממערכת הבנקאות, 1954 עד 1960

(מיליוני ל"י)

סוף שנה	הגידול מסוף שנה לסוף שנה	ממוצע שנתי	הגידול מממוצע שנתי לממוצע שנתי	
			מיליוני ל"י	אחוזים
1955	244.0	—	—	—
1956	282.1	38.1	28.3	12.0
1957	341.4	59.3	42.5	16.1
1958	406.5	65.1	57.6	18.8
1959	507.5	101.0	84.2	23.1
1960	646.6	139.1	122.5	27.3

הגידול הרב באשראי מהמוסדות הבנקאיים נתאפשר על-ידי קיומם של שני תנאים: העלייה הניכרת בסכום הנכסים הנזילים שלהם — בסך של 67 מיליון ל"י — מצד אחד, והמשך קיומו של עודף ביקוש לאשראי בנקאי, מצד שני. בתנאים אלה היה בידי המוסדות הבנקאיים להרחיב את האשראי לציבור בהיקף נרחב, ובו בזמן אף להעלות במקצת את שיעור הנזילות הממוצע שלהם¹. הוראות הנפח לא שימשו, כאמור, מכשיר להגבלה כמותית של האשראי, שכן במידה שעמדו לרשות המוסדות הבנקאיים עודפי נכסים נזילים, ניתן שחרור מהגבלות הנפח, בתנאי שהאשראי יהיה מיועד למטרות בעלות עדיפות מבחינת המשק הלאומי². מכאן, שהגורם היחיד, למעשה, שהגביל את התרחבות האשראי, היה שיעור הנזילות הנדרש לגבי הפקדונות החייבים בנזילות, אולם בשל הגידול הרב בסכום הנכסים הנזילים בשנת 1960, לא היה בכוחו של שיעור הנזילות, לפי ההוראות³, למנוע את ההתרחבות רבת ההיקף של האשראי.

גידול רב חל בשנת 1960 גם באשראי מתוך פקדונות מיוחדים של הציבור למתן הלוואות, ובמיוחד מתוך פקדונות קופות הגמל להשקעה מוכרת, שאין החוק מחייב להחזיק כנגדם נכסים נזילים. הגידול הכולל של אשראי זה הסתכם ב-40 מיליון ל"י בקירוב⁴. בניגוד לאשראי הבנקאי במובן המקובל אין האשראי מתוך פקדונות למתן הלוואות כרוך ביצירת אמצעי תשלום נוספים, הואיל ותוספת אמצעי התשלום אצל מקבלי האשראי מתאזנת על-ידי ירידה מקבילה אצל מפקידי הפקדונות⁵. הגידול באשראי לציבור ממוסדות בנקאיים, שהיה כרוך ביצירת אמצעי

¹ שיעור הנזילות בפועל, במטבע ישראלי עלה מ-37.2 אחוזים בסוף 1959 ל-40.4 אחוזים בסוף 1960. המספר הגבוה של סוף 1960 נובע מהקפיצה הגדולה בסכום הנכסים הנזילים של המוסדות הבנקאיים בסוף השנה, כתוצאה מהגידול הרב במיוחד בהמרת יתרות מטבע חוץ ובניכיון המשנה של שטרות. שיעור הנזילות השנתי הממוצע ב-1960 היה 38.7 אחוזים לעומת 38.5 אחוזים ב-1959 (ראה לוחות י"ד — 10, י"ד — 17 וי"ד — 18).

² ראה סעיף 1.

³ שיעור זה יכול היה לרדת עד 38 אחוזים, במידה שניתנו על-ידי בנק ישראל מלוא השיחוררים מנזילות במסגרת 20 האחוזים המותרים. בפועל הגיע שיעור הנזילות הממוצע בשנת 1960 ל-38.7 אחוזים.

⁴ 26.5 מיליון ל"י באו מתוך הפקדונות המיוחדים של קופות הגמל להשקעה מוכרת, ר-6.5 מיליון ל"י — מתוך פקדונות קופות גמל למתן הלוואות לחברים. בשנת 1959 הסתכם גידול האשראי מפקדונות למתן הלוואות ב-25 מיליון ל"י, בקירוב.

⁵ לזכותם נרשמים פקדונות בלתי נזילים, שניתן למשכם רק בהתאם להסדר מיוחד עם המוסדות הבנקאיים, שלרוב הוא מותאם למועדי הפירעון של האשראי.

תשלום נוספים, הסתכם, איפוא, בשנת 1960 ב־76 מיליון ל"י. יחד עם נכיון המשנה של שטרות על-ידי בנק ישראל, בסך של 23.4 מיליון ל"י, מסתכמת תוספת האשראי הבנקאי לציבור, הכרוכה בתוספת אמצעי תשלום, ב־100 מיליון ל"י, בקירוב.

לוח י"ד-13

האשראי לציבור באמצעות מערכת הבנקאות, 1954 עד 1960 *

(מיליוני ל"י)

(סוף התקופה)

התקופה	מבנק ישראל	ממוסדות בנקאיים	סך כל האשראי הבנקאי	כנגד פקדונות הממשלה	מפקדונות הממשלה למתן הלוואות	סך הכל (3)+(4)+(5)
	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
1954	—	221.5	221.5	22.5	41.5	285.5
1955	15.7	228.3	244.0	35.2	62.2	341.4
1956	35.1	247.0	282.1	46.7	73.2	402.0
1957	51.6	289.8	341.4	59.2	83.0	483.6
1958	27.6	378.9	406.5	64.7	101.0	572.2
1959	33.6	473.9	507.5	67.4	116.2	691.1
1960	57.0	589.6	646.6	65.4	118.1	830.1
1960 ינואר	30.7	482.6	513.3	69.8	116.0	699.1
פברואר	36.1	486.0	522.1	73.4	115.9	711.4
מארס	31.9	498.6	530.5	84.5	116.6	731.6
אפריל	28.6	492.5	521.1	81.5	116.4	719.0
מאי	29.5	504.0	533.5	77.5	118.7	729.7
יוני	29.7	525.5	555.2	75.3	118.3	748.8
יולי	34.5	535.6	570.1	72.3	117.6	760.0
אוגוסט	38.6	548.6	587.2	69.6	117.2	774.0
ספטמבר	41.5	567.7	609.2	68.2	118.3	795.7
אוקטובר	44.1	583.2	627.3	63.4	118.3	809.0
נובמבר	45.6	587.2	632.8	62.8	118.1	813.7
דצמבר	57.0	589.6	646.6	65.4	118.1	830.1

* להוציא את בנק החקלאות לישראל.

בנכיון המשנה של שטרות על-ידי בנק ישראל חל גידול ניכר — 23.4 מיליון ל"י לעומת 6 מיליון ל"י בשנת 1959. עיקר הגידול חל בנכיון משנה של שטרות במטבע חוץ — 22.2 מיליון ל"י — ואילו נכיון המשנה של שטרות במטבע ישראלי גדל ב־1.2 מיליון ל"י בלבד. הבחנה זו בין שטרות במטבע חוץ ושטרות מטבע מקומי היא לעתים קרובות מלאכותית; שער הנכיון של שטרות במטבע חוץ הוא נמוך יותר, ומוסדות שונים, שחלק ניכר מעסקיהם הוא במטבע חוץ, ובמיוחד יצואנים, מגישים לעתים לניכוי שטרות במטבע חוץ, גם כשהם זקוקים למטבע ישראלי —

על-מנת לזכות בריבית הנמוכה יותר, ואת מטבע החוץ, שהם מקבלים הם ממירים מיד בלירות ישראליות. יש לזכור, שאשראי מבנק ישראל, נוסף לתוצאותיו הישירות ביצירת אמצעי תשלום, הריהו מביא להגדלת כמות הנכסים הנזילים של המוסדות הבנקאיים ומשמש על-ידי-כך יסוד להרחבה נוספת של האשראי. בנק ישראל ניכה בשנת 1960 שטרות למטרות בעלות חשיבות מבחינת המשק הלאומי, לאחר שנוצלו כבר במלואן אפשרויות מתן האשראי במסגרת השיחרורים מנוזילות, הניתנים למטרות אלה; במקרים מסויימים היה הטעם לנכיון המשנה — הכוונה להעניק אשראי בריבית נמוכה מזו הנהוגה במוסדות הבנקאיים. חלק מנכיון המשנה במטבע חוץ קשור בהקטנת חובות לחוץ לארץ, במיוחד של מוסדות לאומיים.

בדומה לשנים הקודמות ניכרו גם בשנת 1960 התנודות העונתיות באשראי הבנקאי לציבור; בחודשי השנה הראשונים היה קצב הרחבת האשראי נמוך במידה ניכרת מאשר במחצית השנייה של השנה; בחודשים ינואר עד מאי היה הגידול החודשי הממוצע 5.2 מיליון ל"י; ואילו בחודשים יוני עד דצמבר הגיע הממוצע ל-16.2 מיליון ל"י. בשבעת החודשים האחרונים של השנה הסתכם, איפוא, הגידול ב-113 מיליון ל"י — 81 אחוזים מכלל הגידול השנתי. בשנת 1959 היו 85 אחוזים מן הגידול השנתי מרוכזים בשבעת החודשים האחרונים של השנה, ובשנת 1958 — כ-90 אחוזים. התפתחות עונתית זו קשורה במידה רבה בגידול צורכי האשראי של החקלאות בחודשי הקיץ והסתיו. גם הגידול בנכיון המשנה של בנק ישראל התרכז כולו במחצית השנייה של השנה, כשברשות המוסדות הבנקאיים לא נמצאו, בדרך כלל, עודפים בלתי מנוצלים במסגרת השיחרורים מנוזילות, ולא נותר, איפוא, מקור אחר לאשראי למטרות שנחשבו כ"חיוניות"¹. במחצית הראשונה של השנה חלה ירידה של 4 מיליון ל"י בנכיון המשנה, ואילו במחצית השנייה של השנה — עלייה ביותר מ-27 מיליון ל"י.

(3) ייעוד האשראי — להכוונה האיכותית של האשראי, על-ידי בנק ישראל היתה השפעה ניכרת על חלוקת תוספת האשראי בשנת 1960, וכך גם על חלוקת יתרת האשראי הכוללת בין ענפי המשק. השחרורים מנוזילות, השחרורים מגנף, הכוונה חלק מהאשראי במטבע חוץ והכוונה 25 אחוזים מפקדונות תוכניות החיסכון המאושרות — כל אלה נעשים על-ידי בנק ישראל והאוצר על-יסוד קביעת העדיפויות מבחינת המשק הלאומי.

קצת יותר מ-26 אחוזים מיתרת האשראי מהמוסדות הבנקאיים בסוף דצמבר 1960, או 25 אחוזים, בקירוב, מתוספת האשראי בשנת 1960, ניתנו בהכוונה בנק ישראל. כ-75 אחוזים מיתרת האשראי המכוון מאמצעי המוסדות הבנקאיים בסוף 1960 הוקצו לחקלאות ולתעשייה במישרין, ו-10 אחוזים, בקירוב — למוסדות הלאומיים. מתוך התוספת השנתית בשיעור של 28 מיליון ל"י לאשראי המכוון קבלו החקלאות והתעשייה 25.5 מיליון ל"י.

יתרת נכיון המשנה של בנק ישראל עמדה בסוף 1960 על 57 מיליון ל"י, וכמעט כולה נתחלקה בין התעשייה, החקלאות, המוסדות הלאומיים ושירותים ציבוריים². מתוך גידול שנתי של 23.4 מיליון ל"י ניתנו 10.3 מיליון ל"י למוסדות הלאומיים. לתעשייה ולמסחר ניתנו 7.7 מיליון ל"י, שהיו מיועדים, למעשה, למימון יצוא או ייצור תעשייתי לשם יצוא. נכיון המשנה לחקלאות פחת, אמנם, בחצי מיליון ל"י, אולם ירידה זו לא חלה אלא משום שבנק ישראל בחר לתת את תוספת האשראי החיונית לחקלאות באמצעות שחרורים מנוזילות שבהם הגיע חלקה של החקלאות ליותר מ-50 אחוזים³.

חלוקת האשראי הבנקאי שלא בהכוונה בנק ישראל שונה באורח בולט מחלוקת האשראי שבהכוונה (ראה לוח י"ד-14). יש לזכור גם, שחלק מהאשראי שלא בהכוונה בנק ישראל ניתן לפי

¹ הגידול בסכום הנכסים הנזילים של המוסדות הבנקאיים הוא במידה ניכרת במחצית השנייה של השנה, ובכמה חודשים אף חל בהם צימצום (ראה לוח י"ד-17).

² חברת השילומים, אל על, צים, כמה חברות השקעה הקשורות בהנחת צינור הנפט מאילת וכדומה.

³ ראה לוח י"ד-16, טור 2.

האשראי ממערכת הבנקאות, לפי המקור וענף הייעוד, 31 בדצמבר 1960 *

אשראי בנקאי						
סך הכל (4)+(5)	אשראי כנגד מקדונות הממשלה	סך כל האשראי הבנקאי (1)+(2)+(3)	ללא הכוחות בנק ישראל (3)	בהכוחות בנק ישראל		
				ממוסדות בנקאיים (2)	מבנק ישראל (1)	
(6)	(5)	(4)	(3)	(2)	(1)	
מיליוני ₪						
143.4	5.4	138.0	55.0	74.4	8.6	חקלאות
214.6	31.3	183.3	132.5	39.2	11.6	תעשייה
43.1	6.4	36.7	34.5	2.0	0.2	בנייה
82.1	9.0	73.1	60.0	8.7	4.4	מסחר
33.9	0.8	33.1	6.7	6.0	20.4	שירותים ציבוריים
10.3	—	10.3	9.2	1.1	—	רשויות מקומיות
15.8	—	15.8	15.5	0.3	—	מוסדות אשראי וכספים
30.2	0.1	30.1	3.5	15.0	11.6	מוסדות לאומיים
36.2	3.9	32.3	27.2	5.1	—	שירותים
65.0	5.0	60.0	60.0	—	—	אנשים פרטיים
36.3	3.5	32.8	32.3	0.3	0.2	שונות **
710.9	65.4	*** 645.5	436.4	152.1	57.0	סך הכל
אחוזים						
20.2	8.3	21.4	12.6	48.9	15.1	חקלאות
30.2	47.8	28.4	30.4	25.8	20.4	תעשייה
6.1	9.8	5.7	7.9	1.3	0.3	בנייה
11.5	13.8	11.3	13.7	5.7	7.7	מסחר
4.8	1.2	5.1	1.5	3.9	35.8	שירותים ציבוריים
1.4	—	1.6	2.1	0.7	—	רשויות מקומיות
2.2	—	2.4	3.6	0.2	—	מוסדות אשראי וכספים
4.2	0.1	4.7	0.8	9.9	20.4	מוסדות לאומיים
5.1	6.0	5.0	6.2	3.4	—	שירותים
14.3	13.0	14.4	21.2	0.2	0.3	שונות **
100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	סך הכל

* להוציא את בנק החקלאות לישראל.

** כולל אשראי לבעלי מלאכה.

*** סכום זה קטן ב-1.1 מיליון ל"י מסך האשראי הבנקאי לסוף 1960 בלוח י"ד-13, מכיון שהשתתפויות בהלוואות קונסורציאליות המבוצעות על-ידי בנקים ואגודות שתופיות לאשראי אינו כלולות כאן באשראי שניתן למוסדות אשראי וכספים, כרי למנוע כפילות.

האשראי הבנקאי לפי ענף הייעוד*, 1954 עד 1960

(סוף התקופה)

1960	1959	1958	1957	1956	1955	1954	
מיליוני ל"י							
143.4	129.7	114.4	101.4	84.2	65.4	53.9	חקלאות
214.6	163.6	130.5	107.9	92.8	77.2	57.3	תעשייה
43.1	36.9	28.2	27.4	21.4	19.8	31.8	בנייה
82.1	70.0	54.0	44.0	36.7	37.5	37.0	מסחר
33.9	24.4	21.4	27.3	13.3	4.4	8.2	שירותים ציבוריים
10.3	7.7	7.0	6.0	4.5	3.3	4.4	רשויות מקומיות
							מוסדות אשראי
15.8	13.9	7.5	9.3	10.5	5.6	6.9	וכספים
30.2	17.6	14.8	11.0	3.1	3.0	3.5	מוסדות לאומיים
36.2	29.4	25.9	17.1	16.1	13.7	10.4	שירותים
101.3	82.0	68.1	52.9	44.9	44.9	30.0	שונות**
710.9	575.2	471.8	404.3	327.5	274.8	243.4	סך הכל
אחוזים							
20.2	22.6	24.3	25.1	25.7	23.8	22.2	חקלאות
30.2	28.4	27.7	26.7	28.3	28.1	23.5	תעשייה
6.1	6.4	6.0	6.8	6.5	7.2	13.1	בנייה
11.5	12.2	11.4	10.9	11.2	13.7	15.2	מסחר
4.8	4.2	4.5	6.7	4.1	1.6	3.4	שירותים ציבוריים
1.4	1.3	1.5	1.5	1.4	1.2	1.8	רשויות מקומיות
							מוסדות אשראי
2.2	2.4	1.6	2.3	3.2	2.0	2.8	וכספים
4.2	3.1	3.1	2.7	1.0	1.1	1.4	מוסדות לאומיים
5.1	5.1	5.5	4.2	4.9	5.0	4.3	שירותים
14.3	14.3	14.4	13.1	13.7	16.3	12.3	שונות**
100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	סך הכל

* להוציא את בנק החקלאות לישראל. כולל אשראי לחייבי מס הכנסה וכו'. כנגד פקדונות הממשלה.
** לרבות אשראי לסרטים.

הוראותיהם של בעלי הפקדונות המיוחדים למתן הלוואות, או בהכוונת משרדי הממשלה¹, ודבר זה מגדיל, ללא ספק, את משקלם של הענפים הייצרניים, ובמיוחד של התעשייה, באשראי שלא בהכוונת בנק ישראל.

נוסף לעלייה הניכרת באשראי לתעשייה שלא בהכוונת בנק ישראל, אשר בחלקו מקורו בפקדונות הציבור למתן הלוואות או בקרנות המשותפות שבהכוונת הממשלה, ניכרת עלייה גדולה גם באשראי למסחר ולשירותים וכן באשראי בסעיף "שונות", שעיקרו — אשראי למשקי בית². בשלושת הסעיפים הללו חל ב-1960 גידול של 30 מיליון ל"י, בקירוב, וחלקם באשראי ממוסדות בנקאיים שלא בהכוונת בנק ישראל הגיע ל-41 אחוזים³. מאידך אפשר להניח, כי הואיל ואין האשראי למטרות אלה זוכה לשיחוררים מנוילות, נוטים המוסדות הבנקאיים להעניק להן אשראי ממקורותיהם החופשיים.

לוח י"ד-16

הגידול באשראי לציבור ממערכת הבנקאות ובאמצעות המוסדות הבנקאיים, לפי הייעוד והמקור, מסוף 1959 לסוף 1960*

(מיליוני ל"י)

ייעוד האשראי	מבנק ישראל	מהמוסדות הבנקאיים		סך כל האשראי הבנקאי (1)+(2)+(3)	כנגד פקדונות הממשלה	מפקדונות הממשלה למתן הלוואות (4)+(5)+(6)	סך הכל (4)+(5)+(6)
		בהכוונת בנק ישראל	ללא הכוונת בנק ישראל				
	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)
חקלאות	-0.5	14.4	0.1	14.0	-0.3	2.1	15.8
תעשייה	4.8	11.1	36.5	52.4	-1.4	—	51.0
בנייה	0.2	-2.6	7.8	5.4	0.8	—	6.2
מסחר	2.9	4.4	5.6	12.9	-0.8	0.2	12.3
שירותים ציבוריים	5.5	-1.1	5.0	9.4	0.1	0.7	10.2
רשויות מקומיות	—	-0.6	3.5	2.9	-0.3	-4.4	-1.8
מוסדות אשראי וכספים	—	0.3	1.9	2.2	-0.3	—	1.9
מוסדות לאומיים	10.3	0.4	2.0	12.7	-0.1	0.2	12.8
שירותים	—	1.6	5.2	6.8	—	3.1	9.9
שונות**	0.2	0.1	18.6	18.9	0.4	0.1	19.4
סך הכל	23.4	28.0	86.2	137.6	-1.9	2.0	137.7

* להוציא את בנק החקלאות לישראל.

** לרבות אשראי לפרטים.

את השנים האחרונות מציינת מגמה של עליית משקלו של האשראי לתעשייה בתוך כלל האשראי הבנקאי (ראה לוח י"ד-15). התפתחות זו קשורה, ללא ספק, בעליית משקלו של הענף

¹ סוג זה כולל את ההשתתפות של המוסדות הבנקאיים בקרנות המשותפות עם הממשלה להון חוזר, הלוואות מפקדונות קופות הגמל להשקעה מוכרת וחלק מן ההלוואות במטבע חוץ.

² ראה לוח י"ד-14. נתונים על יתרת האשראי לאנשים פרטיים מצויים רק לגבי התקופה שמסוף דצמבר 1960 ואילך, ולכן אי אפשר לחשב את גידול האשראי הבנקאי למשקי בית בנפרד לשנת 1960.

³ ראה לוח י"ד-16, טור 3, ולוח י"ד-14, טור 3.

בתוצר הלאומי, ובמיוחד בעלייתו המהירה של משקל היצוא התעשייתי — שעיקר מימונו מן האשראי הבנקאי — בתוך כלל היצוא. מאידך, ירידת חלקה של החקלאות באשראי הבנקאי מתבארת בחלקה עלייתו של היצוא החקלאי בכלל היצוא. בחשבון זה לא נכלל האשראי לזמן קצר לחקלאות מאמצעי בנק החקלאות ומפקדונות הממשלה למטרות הון חוזר.

5. נזילות המוסדות הבנקאיים

בשנת 1960 גדלו הנכסים הנזילים של המוסדות הבנקאיים במידה ניכרת — ב־67 מיליון ל"י, בערך — לעומת 9 מיליון ל"י בלבד בשנת 1959. בסוף דצמבר 1960 הסתכמו הנכסים הנזילים שבידי המוסדות הבנקאיים ב־264 מיליון ל"י — ב־33.4 אחוזים יותר מאשר בסוף 1959. אולם בשנת 1960 חל גידול מהיר גם בסכום הפקדונות במטבע ישראלי החייבים בנזילות, מ־531 מיליון ל"י בסוף 1959 ל־653.8 מיליון ל"י בסוף 1960 — עלייה ב־122.8 מיליון ל"י, או 23.1 אחוזים. כתוצאה מכך עלה שיעור הנזילות במטבע ישראלי, של כלל המוסדות הבנקאיים מ־37.2 אחוזים בסוף דצמבר 1959 ל־40.4 אחוזים בסוף דצמבר 1960.¹ שיעור הנזילות הממוצע עלה מ־38.5 אחוזים ב־1959 ל־38.7 אחוזים ב־1960.

ב־1960, שופר, איפוא, במקצת מצב הנזילות של המוסדות הבנקאיים, למרות ההרחבה הגדולה יותר של האשראי לציבור; גרם לכך הגידול המהיר בנכסים הנזילים — בעיקר כתוצאה מצבירת יתרות מטבע חוץ בבנק ישראל.

רכישה של נכסים על ידי בנק ישראל, מגדילה את סכום הנכסים הנזילים של המוסדות הבנקאיים, במידה שאין פעולה זו מתבטלת על ידי משיכה נטו של מזומנים מצד הציבור ועל ידי עלייה ביתרות של מוסדות בנקאיים בבנק ישראל, שאינם בגדר נכסים נזילים.² כלל השפעתם של גורמי הגידול הסתכמה ב־1960 ב־160.8 מיליון ל"י (ראה לוח י"ד-17). באשראי של בנק ישראל לממשלה חלה, כאמור, ירידה קלה וגורם זה פעל, איפוא, לצימצום סכום הנכסים הנזילים במיליון ל"י, בערך. את מלוא הגידול יש לייחס לעלייה של 146 מיליון ל"י ביתרות נטו של מטבע חוץ, שברשות בנק ישראל, ולעלייה של 16 מיליון ל"י באשראי נטו לציבור מבנק ישראל.³

אולם כנגד הגידול ביתרות מטבע החוץ בבנק ישראל יש להעמיד את גידול הפקדונות של המוסדות הבנקאיים בבנק ישראל, שאינם בגדר נכסים נזילים, ואשר השפעתו על היקף הנכסים הנזילים של המוסדות הבנקאיים בבנק ישראל, היא היפוכו של הראשון. גידול זה הסתכם ב־54 מיליון ל"י, בערך. גורם אחר, שפעל לצמצום כמות הנכסים הנזילים של המוסדות הבנקאיים, הוא הגידול בסכום המזומנים שבידי הציבור ב־40 מיליון ל"י בקירוב. הגידול הכולל בנכסים הנזילים הסתכם, איפוא, ב־67 מיליון ל"י — עיקרם בפקדונות בבנק ישראל, שמרביתם נושאים ריבית, ורק 3.3 מיליון ל"י בלבד — במזומנים בקופות המוסדות הבנקאיים.

הגידול במשך השנה בפקדונות החייבים בנזילות היה רציף פחות או יותר, בעוד שגידול הנכסים הנזילים היה נתון לתנודות ניכרות בעקבות התנודות העונתיות בצבירת יתרות מטבע חוץ; בתחילת השנה גדלו היתרות בקצב מוגבר, בחודשים יוני עד ספטמבר חלה בהן ירידה, ובחודשי השנה האחרונים שוב — עלייה. באשראי מבנק ישראל לממשלה היתה ההתפתחות

¹ שיעורים אלה, וכן החישובים בלוח י"ד-18, אינם זהים עם שיעורי הנזילות, שהמוסדות הבנקאיים חייבים לקיים בהתאם להוראות הנזילות. לפי ההוראות רשאים מוסדות בנקאיים לכלול בין הנכסים הנזילים גם עודפי נכסים נזילים במטבע חוץ, בתנאי שיקימו שיעור נזילות מינימלי של 68 אחוזים במקום 58 אחוזים (להוציא את השיחורים מנזילות), בעוד שהחישובים בלוח י"ד-18 הם במטבע ישראלי בלבד.

² פקדונות תמ"מ ופ"ק, כספי חוכניות החיסכון שלא הושקעו, פקדונות בקשר ליבוא ופקדונות אחרים במטבע חוץ.

³ נכיון המשנה, פחות מקדונותיהם בבנק ישראל של מוסדות כספיים שאינם בנקים ושל המוסדות הלאומיים.

נכסים נזילים בידי המוסדות הבנקאיים, 1955 עד 1960*

(מיליוני ל"י)

(סוף התקופה)

התקופה	אשראי בנק ישראל		בניכוי				נכסים נזילים (5)-(8)		
	לציבור ** (נטו)	לממשלה	מטבע חוץ נטו בבנק ישראל	יתרות בין המוסדות הבנקאיים *** (נטו)	סך הכל (1) + (2) (3) + (4)	המוזמנים בידי הציבור ****		יתרות מוסדות בנקאיים בבנק ישראל שאינם נכסים נזילים	סך כל הניכויים
	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)
1955	15.3	171.1	83.5	24.0	293.9	172.6	5.0	177.6	116.3
1956	34.5	236.7	92.4	16.2	379.8	228.4	17.8	246.2	133.6
1957	50.6	271.3	82.8	16.7	421.4	231.0	32.8	263.8	157.6
1958	27.2	289.1	162.1	8.9	487.3	251.5	49.4	300.9	186.4
1959	33.1	317.7	200.4	1.7	552.9	260.0	95.4	355.4	197.5
1960	49.0	316.8	346.7	1.2	713.7	299.6	149.9	449.5	264.2
1960 ינואר	28.8	309.2	215.0	10.6	563.6	265.8	100.3	366.1	197.5
פברואר	33.3	305.1	241.6	9.6	589.6	274.1	104.5	378.6	211.0
מרס	30.5	279.5	277.5	10.2	597.7	278.8	108.8	387.6	210.1
אפריל	27.2	282.6	314.4	11.4	635.6	288.7	113.2	401.9	233.7
מאי	28.1	293.6	319.8	8.5	650.0	288.1	118.3	406.4	243.6
יוני	26.5	297.2	318.4	7.8	649.9	288.0	119.5	407.5	242.4
יולי	31.8	316.2	313.9	7.3	669.2	293.1	125.6	418.7	250.5
אוגוסט	35.5	337.2	296.1	5.5	674.3	291.1	131.2	422.3	252.0
ספטמבר	38.6	329.6	291.4	4.2	663.8	300.0	132.7	432.7	231.1
אוקטובר	40.8	323.9	302.1	1.2	668.0	299.4	139.5	438.9	229.1
נובמבר	36.1	324.2	327.8	2.4	690.5	302.3	146.1	448.4	242.1
דצמבר	49.0	316.8	346.7	1.2	713.7	299.6	149.9	449.5	264.2

* להוציא את בנק החקלאות לישראל.

** מסעיה זה מופחתים פקדונות מוסדות כספיים בבנק ישראל (כולל את הבנקים להשקעות) והחל מחודש נובמבר 1960 גם פקדונות מוסדות לאומיים בבנק ישראל.

*** מספרים מתוקנים 'לאחר הפחתת היתרות נטו בין המוסדות הבנקאיים ובין הבנקים להשקעות, הבנקים למשכנתאות ובנק הדואר. החל מאוקטובר 1960, מנוכחים הסכומים במעבר אצל המוסדות הבנקאיים, שאינם נחשבים יותר, מחודש זה ואילך, כנכסים נזילים.

**** כולל המוזמנים בקופת בנק החקלאות לישראל.

הפוכה — ירידה בחודשי השנה הראשונים, עלייה תלולה בשליש השני של השנה, ושוב ירידה בשליש האחרון. באשראי מבנק ישראל לציבור חלה ירידה במחצית הראשונה של השנה ועלייה במחצית השנייה.¹ הפקדונות של המוסדות הבנקאיים בבנק ישראל, שאינם בגדר נכסים נזילים, גדלו ברציפות במשך השנה, והמוזמנים — בשיעור גבוה יותר במחצית הראשונה של השנה מאשר במחצית השנייה.

לוח י"ד-18

הנזילות של המוסדות הבנקאיים במטבע ישראלי, 1955 עד 1960 *

(מיליוני ל"י)

(סוף התקופה)

התקופה	יתרות נזילות בבנק ישראל		מוזמנים בקופות הבנקים	יתרות בין המוסדות הבנקאיים (נטר)	סך כל הנכסים הנזילים (3)+(4)+(5)	פקדונות החייבים בנזילות במטבע ישראלי	שיעור הנזילות $\frac{(6)}{(7)} \times 100$
	יתרות חובה	יתרות עודפות					
	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)
1955	43.1	38.2	81.3	11.0	24.0	116.3	39.3
1956	46.8	59.1	105.9	11.5	16.2	133.6	40.6
1957	57.6	71.5	129.1	11.8	16.7	157.6	40.2
1958	71.2	93.7	164.9	12.6	8.9	186.4	39.7
1959	81.3	101.4	182.7	13.0	1.7	197.4	37.2
1960	94.0	152.7	246.7	16.3	1.2	264.2	40.4
1960 ינואר	81.4	90.7	172.1	14.8	10.6	197.5	36.1
פברואר	79.7	106.5	186.2	15.2	9.6	211.0	37.7
מארס	82.0	102.5	184.5	15.4	10.2	210.1	37.7
אפריל	84.1	123.2	207.3	14.9	11.4	233.6	39.8
מאי	83.7	135.9	219.5	15.7	8.5	243.7	40.1
יוני	87.6	131.1	218.7	15.9	7.8	242.4	40.0
יולי	90.3	136.3	266.6	16.6	7.3	250.5	40.4
אוגוסט	91.5	138.1	229.6	17.0	5.5	252.1	40.2
ספטמבר	93.2	116.8	210.0	17.0	4.2	231.2	37.1
אוקטובר	94.2	116.0	210.2	17.6	1.2	229.0	36.5
נובמבר	93.8	128.6	222.4	17.3	2.4	242.1	37.9
דצמבר	94.0	152.7	246.7	16.3	1.2	264.2	40.4

* להוציא את בנק החקלאות לישראל.

¹ ראה דיאגרמה י"ד-1.

הנכסים וההתחייבויות של המוסדות הבנקאיים, 1959 ו-1960*

(סוף התקופה)

העלייה או הירידה (-) מ־1959 ל־1960		אחוזים		מיליוני ל"י		
אחוזים	מיליוני ל"י	1960	1959	1960	1959	
נכסים						
42.7	123.8	28.7	25.2	413.5	289.7	מזומנים ויתרות בבנק ישראל
24.4	115.7	40.8	41.3	589.6	473.9	הלוואות לציבור
-67.9	-9.3	0.3	1.2	4.4	13.7	הלוואות לממשלה
-0.1	-0.1	12.7	16.0	183.5	183.6	הלוואות לציבור מפקדונות הממשלה
37.1	30.9	7.9	7.2	114.1	83.2	נכסים במטבע חוץ
27.7	24.0	7.7	7.5	110.6	86.6	ניירות ערך
35.0	7.0	1.9	1.7	27.0	20.0	נכסי דלא ניידי
40.0	0.4	—	-0.7	-0.6	-1.0	יתרות (נטו) במוסדות הבנקאיים**
25.4	292.4	100.0	100.0	1,442.1	1,149.7	סך הכל
התחייבויות						
24.5	114.2	40.2	40.5	579.4	465.2	פקדונות עובר ושב
39.6	159.6	39.0	35.0	562.3	402.7	פקדונות בלתי נזילים
25.0	2.9	1.0	1.0	14.5	11.6	התחייבויות לחוץ לארץ
1.0	2.1	14.1	17.6	204.2	202.1	פקדונות הממשלה
36.0	13.7	3.6	3.3	51.8	38.1	הון עצמי
-0.3	-0.1	2.1	2.6	29.9	30.0	חשבונות אחרים (נטו)
25.4	292.4	100.0	100.0	1,442.1	1,149.7	סך הכל
חשבונות מקבילים						
7.6	2.1			29.6	27.5	יתרות של בנקים ובעבור בנקים
18.8	50.1			316.4	266.3	התחייבויות של לקוחות
23.9	14.7			76.3	61.6	וערבויות לחשבון לקוחות
						חשבונות אחרים
18.8	66.9			422.3	355.4	סך הכל
23.9	359.3			1,864.4	1,505.1	סך הכל כללי

* בלי בנק החקלאות לישראל.
** כולל בבנקים להשקעות ולמשכנתאות.

מתוך צירוף גורמים זה חלה עלייה בשיעורי הנזילות בשליש הראשון של השנה, נשמרה יציבותם על רמה גבוהה יחסית בשליש השני, ולאחר זאת חלה ירידה, ואחריה — שוב עלייה בשני חודשי השנה האחרונים. גורם נוסף, שרישומי ניכר בהתפתחות העונתית של שיעורי הנזילות, הוא קיומה של עונתיות מסוימת באשראי המכוון, הניתן במסגרת השחרורים מנזילות. בשנת 1960, וכן בשנים קודמות, לא הוענקו מלוא השחרורים האפשריים במסגרת 20 האחוזים במשך כל חודשי השנה. ככל שהיקף השחרורים נמוך יותר, גדל שיעור הנזילות בפועל שבו חייבים המוסדות הבנקאיים. רק בשעה שנהנו ממלוא השחרורים האפשריים, הגיעו המוסדות הבנקאיים לשיעור הנזילות המינימלי של 38 אחוזים — במידה שלא העדיפו להחזיק עודפי נכסים נוזלים. המגמה, שנסתמנה בשנים האחרונות, היתה מתן מלוא השחרורים האפשריים במחצית השנייה של השנה, בה חל גידול עונתי בצורכי האשראי של החקלאות; מאידך לא תמיד נוצלו מלוא השחרורים בחודשי השנה הראשונים. תופעה זו השפיעה בכיוון להגדלת שיעורי הנזילות בפועל בראשית השנה, ובכוון הפוך — במחצית השנייה.

תנודות שיעורי הנזילות ב־1960 לא היו מקבילות לאלה של 1959; עיקר הסטייה היא בעלייה הניכרת בשיעורי הנזילות בשני החודשים האחרונים של שנת 1960. אולם בקווים כלליים יש דמיון רב בהתפתחות העונתית בשתי השנים, שכן התנודות העונתיות בגורמי היסוד היו דומות בעיקרן.

6. ריכוז המוסדות הבנקאיים

גם ב־1960 נמשכה המגמה של התרחבות מהירה בפעילות המוסדות הבנקאיים. המאזן המאוחד של המוסדות הבנקאיים גדל ב־24 אחוזים לעומת 20 אחוזים ב־1959. בכמה סעיפים חשובים היה הגידול בולט עוד יותר (ראה לוח י"ד-19).

במשך השנה גדל מספר סניפי המוסדות הבנקאיים ב־75, לעומת 42 ב־1959 ו־30 ב־1958. יש לשער, שהצעת חוק, שהוגשה לכנסת בעניין הטלת פיקוח על פתיחת סניפים חדשים, החישה תהליך זה בשנת 1960.

שלושת הבנקים הגדולים הגדילו את מספר סניפיהם ב־44, הבנקים האחרים — ב־27 והאגודות השיתופיות לאשראי — ב־4 בלבד, לאחר ש־13 אגודות בעלות 9 סניפים חדלו להתקיים. מתוך 13 אגודות אלה התמזגו 9 עם בנקים ו־3 עם אגודות שיתופיות אחרות; אגודה אחת פורקה. לרשימת הבנקים נוסף באוגוסט 1960 הבנק הערבי-ישראלי בע"מ.

בסעיפים העיקריים של המאזן הכולל של המוסדות הבנקאיים: הלוואות לציבור, פקדונות עובר ושב ומזומנים ויתרות בבנק ישראל — נמצא משקלם של שלושת הבנקים הגדולים בעלייה מתמדת בשנים האחרונות. תופעה המעידה על הגברת הריכוזיות של הפעילות הבנקאית במשק. לאחר העלייה הנוספת שחלה בשנת 1960 הגיע משקלם של שלושת הבנקים הגדולים, לשני שלישים מסך הסעיפים הללו במאזן הכולל; בסעיף "הפקדונות האחרים" עלה חלקם ל־70 אחוזים. בסוף 1955 לא עלה חלקם של שלושת הבנקים הגדולים בארבעת הסעיפים הללו על 54 עד 56 אחוזים.

לעומת זאת הוסיף חלקן של האגודות השיתופיות לאשראי לרדת, הן בגלל מיזוג של אגודות עם בנקים והן בגלל הקצב האיטי יותר יחסית של הגידול בפעילות האגודות. ירידה קלה בחלק מסעיפי המאזן המאוחד חלה בשנת 1960 גם במשקלם של הבנקים האחרים; בסעיף ההלוואות לציבור בלבד עלה משקלם מ־20 ל־21 אחוזים.

המוסדות הבנקאיים ומניפיהם, 1955 עד 1960

(סוף התקופה)

1960	1959	1958	1957	1956	1955	
						3 הבנקים הגדולים
3	3	3	3	3	3	משרדים ראשיים
288	244	219	193	114	104	סניפים
291	247	222	196	117	107	סך הכל
						בנקים אחרים
23	22	22	22	22	21	משרדים ראשיים *
110	83	72	67	61	52	סניפים
133	105	94	89	83	73	סך הכל
						אגודות שיתופיות לאשראי
29	42	52	59	93	94	משרדים ראשיים
58	54	48	49	79	74	סניפים
87	96	100	108	172	168	סך הכל
						כל המוסדות הבנקאיים
55	67	77	84	118	118	משרדים ראשיים
456	381	339	309	254	230	סניפים
511	448	416	393	372	348	סך הכל

* מספרים מתוקנים שאינם כוללים את בנק החקלאות לישראל ואת בנק ישראל אמריקה לפיתוח התעשייה, אשר בתורת בנקים להשקעות נכללו בין שאר המוסדות הכספיים הנדונים בפרק י"ח. באוגוסט 1960 נוסף לרשימת הבנקים בנק ערביי-ישראלי בע"מ.

**המזומנים והיתרות בבנק ישראל, האשראי והפקדונות של המוסדות הבנקאיים
לפי גודלם, 1955 עד 1960 ***

(אחוזים)

(סוף התקופה)

סך הכל	האגודות השיתופיות לאשראי	הבנקים האחרים	3 הבנקים הגדולים	
מזומנים ויתרות בבנק ישראל				
100	17	27	56	1955
100	13	22	65	1956
100	9	24	67	1957
100	9	25	66	1958
100	8	26	66	1959
100	8	25	67	1960
הלוואות לציבור מהמוסדות הבנקאיים				
100	23	23	54	1955
100	24	22	54	1956
100	17	19	64	1957
100	16	21	63	1958
100	14	20	66	1959
100	12	21	67	1960
פקדונות עובר ושב במטבע ישראלי				
100	21	25	54	1955
100	21	24	55	1956
100	15	24	61	1957
100	14	24	62	1958
100	13	23	64	1959
100	11	23	66	1960
פקדונות אחרים				
100	22	24	54	1955
100	22	14	64	1956
100	13	19	68	1957
100	11	21	68	1958
100	9	22	69	1959
100	9	21	70	1960

* להוציא את בנק החקלאות לישראל.

7. ההכנסות וההוצאות של המוסדות הבנקאיים

בשנת 1960 נמשכה העלייה בהכנסות המוסדות הבנקאיים בקצב מהיר, בעקבות ההתרחבות המהירה בהיקף פעילותם. ההכנסה הכוללת עלתה ב־25 מיליון ל"י, או 26.4 אחוזים, לעומת עלייה של 18 מיליון ל"י, או 24 אחוזים, בשנת 1959. אולם חלה גם עלייה ניכרת — של 23 מיליון ל"י, או 27 אחוזים — בצד ההוצאות. הרווחים הנקיים, לפני ניכוי מס הכנסה ומס רווחי חברות, עלו, איפוא, ב־2 מיליון ל"י והסתכמו ב־1960 ב־11.6 מיליון ל"י. חלקם של הרווחים בתוך כלל ההכנסות הגיע ל־9.6 אחוזים.

לוח י"ד-22

ההכנסות וההוצאות של המוסדות הבנקאיים, 1959 ו־1960

העלייה מ'1959 ל'1960		אחרונים		אלפי ל"י		
אחוזים	מיליוני ל"י	1960	1959	1960	1959	
						הכנסות
						ריבית ועמלות על הלוואות
18.2	11.264	58.6	62.6	70.713	59.849	ושטרות שנוכו
25.2	4.749	19.5	19.7	23.583	18.834	עמלות בעד שירותים בנקאיים
57.0	9.615	21.9	17.7	26.479	16.864	הכנסות אחרות
26.4	25.228	100.0	100.0	120.775	95.547	סך כל ההכנסות
						הוצאות
						שכר, משכורת ושירותים
21.1	7.956	37.8	39.4	45.603	37.647	סוציאליים
34.0	9.947	32.5	30.7	39.227	29.280	ריבית ששולמה על פקדונות
27.9	5.308	20.1	19.9	24.347	19.039	הוצאות אחרות
27.0	23.211	90.4	90.0	109.177	85.966	סך כל ההוצאות
21.0	2.014	9.6	10.0	11.598	9.584	רווחים *
26.6	9.678	—	—	46.124	36.446	ההון העצמי

* לפני ניכוי מס הכנסה ומס רווחי חברות.

שני סוגי המוסדות הבנקאיים נבדלו זה מזה במידה ניכרת מבחינה זו: רווחי הבנקים עלו ב־1960 מ־8.8 מיליון ל"י ל־10.7 מיליון ל"י, — עלייה של 22 אחוזים, ואילו רווחי האגודות השיתופיות לאשראי עלו מ־0.8 מיליון ל"י ב־1959 ל־0.9 מיליון ל"י; אצל האגודות עלה חלק הרווחים בסך ההכנסות מ־7.1 ל־7.3 אחוזים, ואילו אצל הבנקים חלה ירידה קלה מ־10.0 ל־9.6 אחוזים.